

הרצל והעתונות: מ"חרב הפלדה" ועד לעתון בכבלים

רפי מן

ג. העתונות במדינה היהודית, העתידה לקום על פי חזונו של הרצל.

א. עיסוקו העתונאי של הרצל לצד הפעילות הציונית

עוד בהיותו סטודנט למשפטים החל הרצל לכתוב מחזות ופליטונים, והמשיך בכך עד שהחל גם בכתיבת דיווחים חדשותיים ומאמרים ככתב זר בפריז. כמחזאי נחל הצלחה חלקית: כמה ממחזותיו הועלו וזכו לביקורות טובות, אחרים התקבלו בצורה צוננת. אולם הפליטונים שלו זכו להצלחה רבה, וסיגנון כתיבה זה היקנה לו את עיקר שמו כעתונאי.

במונחים עכשוויים ניתן להגדיר את הפליטונים שכתב הרצל כ"טורים אישיים" וכ"כתבות צבע", שבהן מושגם דגש רב על ההיבט התיאורי, לעתים תוך שילוב מרכיבים של הומור. באמצעות הפליטונים ביטא הרצל, בלשון שנונה ותיאורית, תמונות ומצבים, וגם הביע את דעתו על הנושאים העומדים על סדר היום.

הפליטון, תחום ההתמחות של הרצל, היה חלק חשוב מן העתונות הגרמנית באותה תקופה. הסופר והעתונאי ארתור קסטלר (1905-1983) אשר אף הוא כתב כמה עשרות שנים אחרי הרצל ב"נויה פרייה פרסה", מתאר את הפליטון כ"מארת העתונות הגרמנית"². בעיניו הביקורתיות של קסטלר היתה בפליטון הגרמני "מזיגה מסולפת של פרקי מסע, מסה וסיפור קצר, תוך הבלטת הצד המכוער שבכל אחד מכל אלה. הוא נכתב תמיד בגוף ראשון יחיד, ועל פי רוב בסגנון יוצא דופן ויהיר".

הפליטון, כזה שהרצל כתב בסוף המאה הקודמת ובראשית המאה הנוכחית, השתלב בתפישת העתונות הגרמנית, אשר בניגוד לעתונות האנגלו-סכסית לא ראתה את העיקר בדיווח על עובדות כהויותן, ובהפרדה קפדנית בין ידיעות לבין דיעות. קסטלר מצטט עורך גרמני שקבע פעם: "עובדות אינן ראיות שיביאון לפני הקהל כבשר נא; יש לבשלן, ללעסן, ולהגישן ברוך הסופר". נטייה זו

"דווקא עמדתי בעתונות הועילה הרבה לעניין ציון שלנו... עניינו אינו לוקה בשל עבודת העתונות שלי, אדרבה, ככל שאני עולה ומוסיף כעתונאי, כך אני מרבה לפעול".¹ כך כתב תיאודור הרצל בספטמבר 1896 לאחד הפעילים הציוניים בפולין, כאשר זה התלונן באוזניו על כך שמנהיגה של התנועה הציונית איננו יכול להקדיש את כל זמנו ומרצו לפעילות הציבורית.

הרצל היה משפטן בהשכלתו, ושלח ידו גם בכתיבת מחזות אך עיקר עיסוקו ומקור פרנסתו היתה הכתיבה העתונאית. גם כאשר היה בשיא פעילותו הציונית, ורבים בעולם התייחסו אליו כאל "מלך היהודים" לא נטש את העתונות. הוא ארגן את הקונגרסים הציונים הראשונים, התמודד על דרכה של התנועה עם יריבים מבית ומבחוץ, ביקר בחצרות קיסרים ורוזנים, שיגר אגרות לכל שועי העולם אך במקביל המשיך לעבוד כעתונאי שכיר עד יום מותו (בגיל 44), כעורך המדור הספרותי וככותב מאמרים במערכת העתון "נויה פרייה פרסה" בווינה.

קיים קשר ישיר בין ניסיונו העתונאי של הרצל, ועיסוקו במקצוע זה לבין עבודתו הציונית. למרות חיכוכים שנוצרו, לעתים, בין שני עיסוקיו, היטיב לנצל במהלך הקריירה שלו את ניסיונו בתחום העתונאות, ועשה בו שימוש רב לקידום מטרות הציונות. אך כל מי שקורא בכתבי הרצל מאמריו, כתבותיו, יומניו, נאומיו ואיגרותיו אינו יכול שלא להתרשם מן הקשר ההדוק, היומיומי, שהיה בין הרצל העתונאי לבין הרצל המנהיג, החוזה והמדינאי, אחד ההיבטים המרכזיים בקשר זה היא הדרך בה הציג הרצל את העתונות ככלי, שנועד לשרת את מטרותיה של התנועה הציונית.

במאמר זה, יוצגו שלושה היבטים עיקריים של הקשר בין עיסוקו העתונאי של הרצל לבין פעילותו הציונית, כפי שהם משתקפים בכתביו של הרצל:

א. הרצל העתונאי ועבודתו ב"נויה פרייה פרסה" במקביל לפעילותו הציונית;

ב. תפישתו של הרצל את תפקידה של העתונות במאבק הציוני, והשימוש שעשה בעתונים ובעתונאים ככלי להפצת הרעיון הציוני ולקידום מטרותיו המדיניות;

Deutch-Israclitiches Familienblatt
herausgegeben von M. Deutschländer.

No. 28.

Hamburg, 4. September.

1891.

Die Menorah erscheint wochentlich 1mal und zwar jeden Freitagmorgen. — Abonnementpreis: Durch Post (Nummer der Zeitungspresse 3870 a), Buchhandel oder Expedition bezogen pro Quartal Mt 2.50. — Der Anzeigenpreis beträgt per Zeile 25 Pfg. — Inserate werden in der Expedition und Druckerei dieses Blattes, Weststraße 8, und in der Buchhandlung von A. Gutschmidt, Schillingstraße 3 sowie bei allen Anzeigen-Expeditionen angenommen. — Bei größeren Anträgen gewähren wir entsprechenden Rabatt.

Extra-Abonnements auf das Literaturblatt der Menorah, redigirt von Dr. Isidor Hirsch, nimmt die Expedition der Menorah zum Preise von 4 Mark für's Jahr entgegen.

Inhalt des Hauptblattes:
Zionisten aller Länder vereinigt Euch!
Jüdische Frauen erhalten von E. Werner.
Mittheilungen.
Der Herr Hofprediger hat gesagt . . . von E. Berg.
Inserate.

Hierzu 2 Beilagen und Spenden-Verzeichnisse vom Districtsrabbiner Dr. Salwendi, Dürkheim.

Zionisten aller Länder vereinigt Euch!

Von Neuem hat die Bewegung nach dem heiligen Lande und Syrien einen gewaltigen Aufschwung genommen. Die Bodenheimer'sche Broschüre „Wohin mit den russischen Juden?“ (Verlag der Menorah) hat eine ungeahnte Verbreitung und allgemeinen Beifall gefunden. Von allen Seiten bringt man den Absichten der Zionisten Verständnis entgegen. Allein noch immer fehlt die mächtige Hand, alle diese Bestrebungen zu einem großen Ganzen zusammenzufassen, noch immer fehlt der Impuls zu einem einigen, zielbewußten, praktischen Vorgehen. Da werden Pione entsandt, dort Vereine gebildet, und immer größer wird unterdessen im heiligen Lande die Not derer, welche im Vertrauen auf die Zionisten nach Palästina ausgewandert sind, und nun in ihren Hoffnungen sich bitter getäuscht sehen, da sie auch nicht die geringste Kenntniß der einschlägigen Verhältnisse mitgebracht haben und von keiner Seite gefördert werden.

Die russischen Zionvereine und das Exekutivkomitee in Jaffa können beim besten Willen keine Organisation in großem Maßstabe bewirken; hierzu fehlen nicht allein die Mittel, sondern noch die Personen, welche ohne Abhaltung durch ihre Berufspflichten, ihre Arbeitskraft ungeschwächt dem einen Ziel widmen können; hierzu fehlt vor allem dem Oeffentlichen Centralkomitee der Zionisten die Bewegungsfreiheit, die es in Rußland nie wird erlangen können.

So erfahren wir in jeder Woche von neuen Mißgeschickten, welche die Folge jener mangelhaften Organisation sind. Und demnach zögern die Gesellschaften, welche die Kolonisation Syriens und Palästinas auf ihre Fahne geschrieben haben noch immer durch Vereinigung unter ein Normalstatut eine mächtige Gesamtheit zu schaffen, welche sofort über die nötigen Mittel verfügen würde, um zweckmäßige Einrichtungen für die Kolonisten in Syrien und Palästina treffen zu können. Die vorerwähnte Schrift hat ja auch in weiten Kreisen die Aufmerksamkeit auf jene Frage gelenkt und in Folge des gleichzeitigen Vorgehens begeisterter Zionisten die Mitwirkung der bedeutendsten Finanzmächte bei der Kolonisation Syriens in Aussicht.

Allein die große Masse, deren Mitwirkung zur Erreichung eines wirklichen Erfolges unumgänglich ist, hat noch immer keine Gelegenheit gefunden, ihren guten Willen in dieser Sache ernstlich betätigen zu können.

Da giebt es ja auch außerhalb Rußlands eine große Anzahl von Vereinen mit zionistischen Tendenzen. Um nur die bedeutendsten

עתון קדם-ציוני בגרמניה, שנים אחדות לפני הופעת הרצל

בביוגרפיה אחרת של הרצל, כותב עמוס אילון: "לא היה עתון אירופי בעל פרסטיז'ה רבה יותר; היה פוסק עלין בענייני טעם ספרותי באירופה הדוברת גרמנית... תפוצתו היתה קצת יותר משלושים וחמישה אלף עותקים, תפוצה נמוכה אפילו בזמנה, אולם השפעתו הקיפה את כל העולם דובר הגרמנית."⁸

כתב בכיר = שגרי

ה"נויה פרייה פרסה" נוסד ב-1864 על ידי מיכאל אטיאן ומאקס פרידלנדר, ובתקופה שהרצל עבד בו עורכו היה אדוארד בכר (1846-1908) ומוריץ בנייקט (1849-1920), יהודים מתבוללים, שלא אהבו את התווית "עתון של יהודים" שדבקה בעתון. יחסם המתנכר של העורכים לפעילותו הציונית של הרצל ניכרת בכל יומניו.

משרת הכתב בפריז קסמה להרצל. הוא ידע כי זהו קרש קפיצה להמשך הקריירה שלו כעתונאי. להוריו הזכיר כי היינריך היינה מילא תפקיד כזה, וכמוהו גם כמה מבכירי הכתבים והעורכים הידועים של אותה תקופה. מעמדם של מקצת הכתבים הבכירים בפריז, הוא מסביר, דומה לזה של שגריים זרים.

מבחינות רבות, כהונתו ככתב זר בפריז לא רק שהציגה בפניו כמלוא חריפותה את בעיית האנטישמיות כפי שנחשפה בעת פרשת דרייפוס אלא גם הקנתה לו כלים שסייעו לו אחר כך בעבודתו המדינית. במאמרו "בית הספר של העתונאי", שהופיע תחילה בעתון ואחר כך בספר "היכל בורבון" הוא כותב:

לגבי העתונאי הצרפתי יש לו להיכל בורבון [מושב האספה הלאומית הצרפתית] עוד ערך אחר. בית-הספר הזה מכניס אותו באופן ממש אל החיים. הוא נעשה בעצמו ציר ומיניסטר, לאחר שלמד כהלכה את התחבולות הקטנות של הפוליטיקה הפורמלית. מ"אולם השלום" מגיעים רבים, על ידי שימוש מחוכם בנסיכות, אל אולם הדיונים. העיקר הוא לארוב לרגע, שבו הפתח הזה פתוח.⁹

אבל קודם שעובר הרצל מתפקיד העתונאי המדווח לתפקיד המנהיג והמדינאי, הוא עושה בפריז כמה שנים ככתב חרוץ ופורה, המדווח על הדיונים הפוליטיים, כמו גם על חיי התרבות והחברה. הצצה אל המשימות המוטלות על כתב חרוץ בסוף המאה הקודמת מתאפשרת הודות למכתב ששיגר העורך ד"ר בכר לכתב הטרי הרצל ערב צאתו לפריז. בכר משוכנע כי הודות לכשרון המעשי שלו יתאקלם הרצל במהירות בתפקידו החדש, ומוסיף כי התפקיד משתרע במידה שווה "על פני מדיניות, כספים, אמנות, ספרות וחברה."¹⁰

"אני משוכנע שתכתוב לנו מאמרים מדיניים טובים ופליטונים מעניינים; אך העיקר הוא שיהיו בידינו ידיעות מדויקות ומהירות על כל מה שמתרחש בפריז ושיכול לעניין בווינה. לכן הדבר הראשון הוא קריאה יום-יומית של כל העתונים הפריזאים החשובים, זאת בשעות הבוקר המוקדמות ביותר, על מנת שהמברק המתבסס עליהם

לסובייקטיביות גם השפיעה על סגנון הכתיבה בעתונות הגרמנית, והעניקה דגש רב לסגנונו האישי של הכותב.

לדברי קסטלר, העורכים במערכות העתונים בברלין, וינה ופראג "העדיפו קישוטי סרק על תוכן ממשי; הם נהגו למחוק מספרים אך השאירו את תוארי השם, ולפרקים גם הוסיפו כמה תוארי שם משל עצמם." על אף שהיו אלה העתונים הרציניים והמכובדים ביותר במרכז אירופה, הם טיפחו, לטענתו, תרבות שאיבדה לאחר זמן את המגע עם המציאות.

"מסופר חרוץ ציפו שיהיה איש-ספרות יותר מאשר כתב חדשות," כתב קסטלר,³ ואף שלא התייחס ישירות להרצל, תיאור זה משקף במידה מסוימת גם את כתיבתו של הרצל העתונאי.

מעמדו של הרצל ככותב פליטונים לעתונים מרכזיים באירופה החל להתמסד בעת ביקורו שערך בברלין בסוף שנת 1886. שם נפגש הרצל עם ארתור לוינסון, עורכו הראשי של העתון "ברלינר טגבלט", החשוב בעתוני העיר, אשר התרשם מכשרונו הספרותי והעתונאי, וביקש ממנו לכתוב דיווח שבועי מווינה.⁴ העתון אכן פירסם במשך תקופה ארוכה את המדור "הנסיעה מסביב לשבוע" שכתב הרצל מווינה. במקביל פירסם הרצל פליטונים ורשימות מסע מסורתי בערים אחרות ברחבי אירופה גם בעתונים נוספים, ובמאי 1887 מונה לתפקיד עורך מדור הפליטונים ב"וינה אלגמינה צייטונג".

הביוגרף אלכס ביין, מביא כרוגמה לסגנונו התיאורי של הרצל, קטע מכתבה שפורסמה בעת סיוורו של הרצל בצרפת, על החולים והנדכאים הבאים לבקש ישועה בעיר לזרד:

עמדת שעה ארוכה והסתכלתי בישיש אחד, שביקש מרפא במעין לעיניו החולות... הוא קלט את המים בממחטה שלו, והטיף אותם בין ריסי עיניו. הוא החזיק את העיניים עצומות זמן מה, אחר כך מצמץ, וכשפקח אותן שוב, היתה ראייתו רעה כמקודם. פעמים אחרות עוד ניסה את הדבר. אחר כך חדל, משך בכתפיו ושלח יד רוערת לתפוס במקלו. ומשנסחלק משם והלך, נאנח עמוקות וקשוח. הוא נאנח כמו יהודי.⁵

הרצל התכוון להמשיך במסעות ברחבי העולם, אך בראשית אוקטובר 1891, התבקש על ידי העתון "נויה פרייה פרסה" שכבר פירסם פליטונים שלו מפעם לפעם לשמש ככתבו הקבוע בפריז. מדובר ב"עתון החשוב ביותר באוסטריה-הונגריה, בעל עמדות ליברליות", כפי שצויין במסמך של המשטרה בפריז על הכתב הזר הרצל.⁶

היה זה, כותב ביין, "העתון המקובל ביותר בכל העתונות של הממלכה האוסטרית-הונגרית... על ידי שירות האינפורמציה המהיר ועל ידי הרמה הגבוהה של התוספות הספרותיות והמקצועיות נעשה העתון עד מהרה לחשוב שבעתוני וינה, שממנו לקחו ארצות החרץ את האינפורמציה שלהן על מה שנעשה באוסטריה."⁷

הרצל מפרוץ היה אמנם מצוין אך הוא הגיע למערכת מחצית השעה לאחר "סיום עתון הערב". בעיית ה"ד לייץ" ועמידה בלוח הזמנים המשיכה להעסיק את המערכת גם שנה לאחר שהחל בעבודתו בפרוץ, ובמברק אחר, ששיגר העורך בכר להרצל הוא כותב:

כשום אופן איננו רוצים שתסטה משיטתך הטובה של מסירת תמונות מושלמות משיבות בית הנבחרים. אבל כשהישיבה היא ממושכת, אסור לך להתעכב זמן רב מדי על ליטוש המברק. ראשית כל וקודם כל: מאכל בשביל הלוע הפעור של הסקרנות! ואם אין הפנאי הדרוש לכישול, הרי בשם האלוהים החומר הגולמי, ואף אם יהיה גולמי ביותר!¹¹

אכזבה מהעורכים

יומו של הרצל ככתב זר בפרוץ מלא פעילות: בשעות הבוקר שיגר מברקים למהדורה הראשונה של העתון תוך שהוא מכתוב את נוסח הכתבות למזכיר ששכר, ואחר כך המשיך לדוות על יתר אירועי היום, ובכלל זה ענייני הבורסה והדיונים באסיפה הלאומית, להם הקדיש חלק ניכר מזמנו. לעתים מילא בדיווחיו ארבעה מעמודי העתון, באותו סגנון שהיה בו גם דיווח חדשותי, גם "צבע", גם רקע וגם פרשנות.¹²

על פי הנחיות העורך, כאשר דיווח הרצל על נושאים, הדרושים גם התייחסות מערכתית במאמר ראשי, היה עליו להעביר במברק את העובדות בקיצור, וכן במספר מלים את "ההשקפה הפריוזאית", לשימושו של כותב מאמרי המערכת. במקרים כאלה, כך הבהיר העורך בכר מראש להרצל, עשויים לבוא לידי ביטוי ההבדלים שבין התייחסות של "הכתב בשטח" למדינה המארחת לבין עמדתו האדיטוריאלי של העתון. "את כיוונו הפוליטי של הערוץ פרייה פרסה" מכיר אתה. אהדתנו נתונה לצד הרפובליקני-אופורטוניסטי. עם זאת, עלינו לנקוט לא פעם עמדה נגד צרפת, כשהיא לעצמה; ואילו לכתבנו, שעליו ליצור קשרים ולשמור עליהם, נרשה ברצון להיות יותר ידידותי לגבי צרפת בכמה גוונים," כותב בכר.

לימים, עתידים היו הבדלי נקודת הראות האלה שבין הכתב בפרוץ לבין העורכים בווינה לצרף מעל פני השטח, לא בעניין הנוגע למדיניותה של צרפת, אלא בסוגיה רגישה אחרת, מרכזית בחייו של הרצל: בשאלת האנטישמיות סביב משפט דרייפוס, אותו אירוע שעל פי עדותו של הרצל עצמו הביא אותו לחיפוש פתרון לבעיית היהודים. בדיווחו של הרצל ב-5 בינואר 1895 על טקס שלילת דרגתו של אלפרד דרייפוס, שהואשם בריגול לטובת גרמניה, הוא כותב, על פי הנוסח שהופיע ב"נויה פרייה פרסה": "ההמון בחוץ, שראה מבעד לשער הסורגים את הפרטים של שלילת הדרגה, פרץ כל פעם בקריאות 'מוות לבוגר'!"¹³

ואילו במאמר "הציונות" שפירסם הרצל המש שנים אחר כך, הוא מתאר כיצד עוד מצלצלת באוזניו צריחת הזעם של ההמון מול

הרצל באחת מתמונות הייצוג שלו מתקופת היותו נשיא ההסתדרות הציונית

יגיע בזמן לעתון הערב בווינה, כתב בכר (ההדגשות במקור). הוא הוסיף והינחה את הרצל, כי עליו לסקר את ישיבות בית הנבחרים "כדי שתוכל לתת תיאור חי של הדיונים שהם לעתים קרובות סוערים." על דיונים בנושאים טכניים, הסביר, תסתפק המערכת בדיווחי סוכנויות הידיעות, אך כאשר יתקיימו דיונים בשאלות מדיניות או כאשר גורל הממשלה מוטל על הכף, נדרש הרצל לדווח בהרחבה.

נהלי העבודה קבעו כי לפני שיגור מברק ארוך מפרוץ לווינה, על הכתב לשגר תחילה מברק מקדים ובו מספר המילים הצפוי. כן מומלץ להרצל להתגורר בקרבת משרד טלגרף, המקיים גם שירות להעברת המברקים בשעות הלילה.

"שים נא אל לבך, שכל דקה, שמברקך מקדים להגיע, רווח הוא למערכת," כותב העורך, ומעיר כי מברק היום הראשון ששיגר

ה
ני
ר
ס

ק
כ
א
כ

צה
ינה
ים
ים

צני
שת
דתו
ילה

ספה
אותו
אחר
לית.
בות,
הזה

גנהיג
דווח
ה אל
זשרת
ערב
אקלם
מידה

'טונים
ות על
ראשון
וזאת
עליהם

בניין הקיבוץ בבול - בו התכנס הקונגרס הציוני הראשון

"מלך היהודים" ו"משרת בחנות"

קריאה ביומניו של הרצל משקפת את תיסכולו העמוק מכך שדווקא העתון שבו עבד, התעלם בעקביות מן הציונות: עורכיו אף ניסו לשכנע את הרצל שלא לפרסם את "מדינת היהודים" בווינה, גם לאחר שעיקרי הספר כבר פורסמו בחודש ינואר 1896 בעתון היהודי "ג'ואיש כרוניקל" בלונדון.¹⁹ כאשר הקים הרצל את שבועון התנועה הציונית "די ולט" ביוני 1897 (ראה להלן) התרעמו על כך עורכיו ה"נויה פרייה פרסה" אך לא נקטו נגדו שום צעד מעשי, פרט להתעלמות נמשכת. גם החרפת גילויי האנטישמיות באוסטריה לא שינתה את יחסם של העורכים להרצל. הקונגרס הציוני הראשון, שהתכנס בבול באוגוסט 1897, זכה לסיקור בעתונים רבים בעולם²⁰ אך לא בעתון שהרצל נימנה עם עורכיו הבכירים. ההתעלמות המכוונת הזו נמשכת עד מותו של הרצל.

מתברר כי היחס העוין של עתונו כלפי הרעיון הציוני העסיק את הרצל והטריד אותו עד מאוד, גם בשעה ההיסטורית שבה התכנסו הצירים לקונגרס הציוני הראשון. בדרכו לבול הוא תיאר ביומנו את המשמיה הקשה המוטלת עליו בניהול הקונגרס כ"מחול ביצים". ובין הביצים שעל הרצל לרקוד בלא לשבור אותן הוא מנה עוד לפני בעיית החרדים, המודרניים, הפטריוטיות האוסטרית, תורכיה, השליטה במקומות הקדושים לנצרות ושלל הבעיות הפנימיות והחיצוניות המטרידות את מנוחתו, את הביצה הראשונה שהיה

בית הספר הצבאי הזועק "למוות, למוות היהודים!"²¹ וכיצד מבקש ההמון מוות לכל היהודים, לאחר שאדם אחד הורשע ככוגר. ביין סבור כי על פי דרגת התפתחותו של הרצל באותו שלב (מודעותו לעניין היהודי ובעיית האנטישמיות) אין זה מתקבל על הדעת שהרצל עצמו "מסר ידיעה מתוקנת כטעם הקוראים".²² סכיד יותר, הוא מעריך, כי "הידיעה בעתון אינה שלמה, ודומה שהמערכת 'ערכה' את ידיעתו המקורית של הרצל, לפי מידת חששותיה".

אותם חששות מפני התמודדות ישירה עם בעיית האנטישמיות, ומפני הוזהרות עם העניין הציוני ליוותה את עורכיו העתון הווינאי שוב ושוב, כאשר ביקש הרצל שחזור לווינה בספטמבר 1895 כדי לשמש כעורך הספרותי של העתון, לתת ביטוי לרעיונות הציוניים שלו. הרצל היה משוכנע בתחילה כי עורכיו ה"נויה פרייה פרסה" יעניקו לו את הבמה המכובדת להפצת רעיונותיו. ב"נאום אל הרוטשילדים", שהוא הטיוטה הראשונה לרעיונותיו של הרצל בעניין מדינת היהודים, הוא מבטיח כי לאחר ששיג את ההסכמים הבין לאומיים הנדרשים למימוש תוכניתו להעברת היהודים לארץ ישראל, יחשוף ברבים את התוכנית מעל דפי ה"נויה פרייה פרסה":

כל זה יתפרסם ב"נויה פרייה פרסה", שכן אני חייב תודה לעתון זה. העתון הזה שלחני לפריז, נתן בידי את האמצעים ואת ההזדמנות לקנות ידיעות מסוימות, המשמשות כעת לטובת הרעיון.²³

אך עד מהרה התאכזב הרצל מן העורכים שלו. באוקטובר 1895, ניסה, בעת טיול משותף במשך שלוש שעות בחוצות וינה, לשכנע את העורך בנדיקט להקים עבורו עתון קטן להפצת רעיונותיו הציוניים, או לאפשר לו לפרסם בראש עמודו הראשון של ה"נויה פרייה פרסה" ביום ראשון מאמר בשם "פתרון מדינת היהודים" מאת ד"ר תיאודור הרצל, ואחר-כך לקיים מסגרת ("רובריקה") קבועה על "שאלת היהודים".²⁴

מאמצי השכנוע של הרצל נמשכים עוד זמן מה, אך לשווא. את המו"ל השני, בכר, הוא מנסה לשכנע באומרו כי העתון לא יוכל להתמיד בהתעלמותו מבעיית האנטישמיות והדרכים להתמודד עימה, אך בכר עומד בסירובו לתמוך ברעיון. "אנו גם עשרים שנה לא דיברנו דבר על הסוציאליזמוס", אומר בכר. והרצל מסכם: "מעתה היה ונשאר לי ברור, שאין לקוות מאומה לטובת העניין מצד הנ.פ.פ. [נויה פרייה פרסה]."²⁵

ב-30 באוקטובר 1895 כותב הרצל ביומנו:

אנסה בערב עוד פעם דבר אל בכר. אעמיד את הדילמה בצורה חריפה: נכון אני לוותר על כל היתרונות המוצעים לי, אם יבטיחו לי לפרסם במשך שישה חודשים את פתרוני לשאלת היהודים. איני דורש מהם מאומה, שום פיצוי, שום טובת הנאה פרטית! (כדאי להעיר כאן, שבהעתיקי [את מושבי מפרין] לווינה הקטינו את משכורתי ושם מיאנו לתת לי הוצאות העתקה).²⁶

רגיל להתל בו ואמר: "בהרצל צריך לנהוג זהירות. אולי צדק בכל זאת. כשהוא נכנס, נדמה לי תמיד כי ישו הנוצרי בא אל החדר."²⁵ ככל שפעילותו הציונית של הרצל הולכת ומתרחבת, כך גוברים תסכוליו מעבודתו. לדבריו, הוא חייב להמשיך בעבודה העתונאית כדי להתפרנס, אבל הוא מתקשה להמשיך בה במקביל לעבודה הציונית. כך כתב ביומנו, בתא הרכבת בדרכו חזרה לווינה מבזל, שם נערך הקונגרס הציוני השלישי באוגוסט 1899:

ואחרי שהתענגתי שבוע שלם על רגשות החופש, הייתי אדון לעצמי, מוכרח אני שנית לשוב לעבודה השפלה בינויה פרייה פרסה,²⁶ מקום שאיני רשאי להביא דעה עצמית. זוהי שאלה של כמה אלפי גולדן נבזים, שכתורת אב למשפחה אין אני יכול לוותר עליהם.²⁶

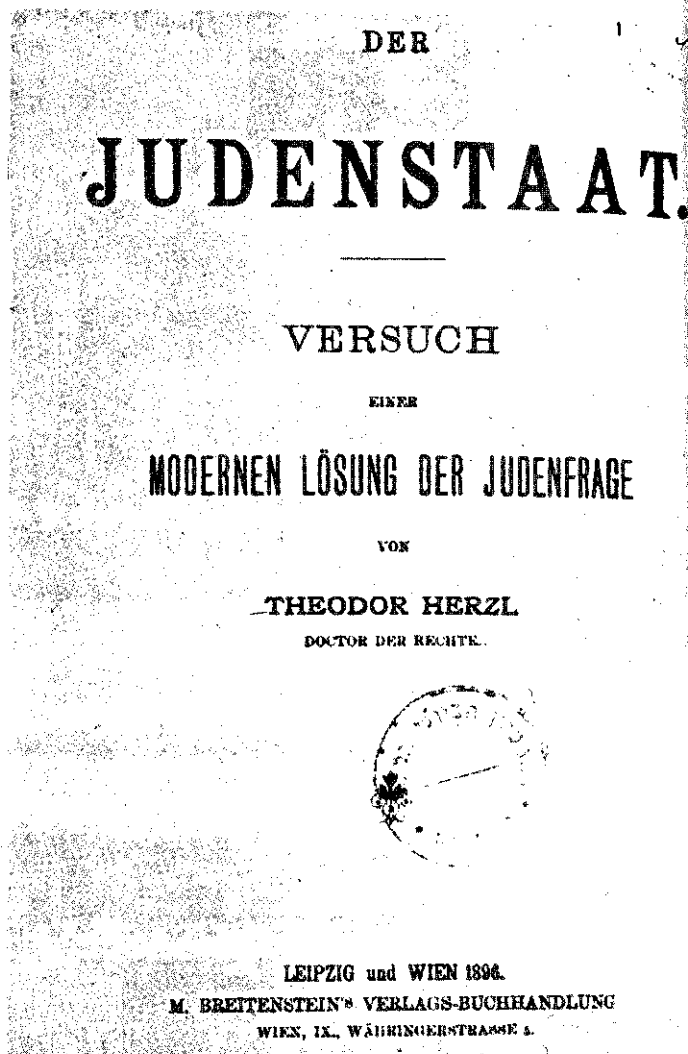
ואחרי ימים אחדים שפך שוב את מרי ליבו ביומן:

מפעלי היה נראה מפליא הרבה יותר, אילו ידעו כמה עלי להתחבט בדאגות הכסף, בשל כל מה שבזכותי על הציונות. הסכום של למעלה מ-50 אלף גולדן, שהשקעתי בה, חסר לי תמיד, והוא משעבדני עוד יותר משהייתי משועבד לינויה פרייה פרסה.²⁷ אני מוכרח לרעוד מפני פיטורים. אין אני יכול להעז ליטול לעצמי חופש בריאות, לאחר שהחסרתי שישה שבועות, שאמנם ביליתי אותם רק בפעילות ציונית. וכך אני חוזר היום למערכת, לאחר שהייתי בבזל אדון גדול וחופשי, ועלי להיכנס בענוה כמשרת בחנות אל האדון הפרינציפל בכר. גורל אכזרי!²⁷

את המעבר בין חצרות המלכים לבין חדר המערכת תיאר הרצל בלשון ציורית: "כמידה שאני הולך ומתקרב לינויה פרייה פרסה, אני הולך ומתמעט. כן חש אני חרדה קלה, שמא צפויה לי פורענות על שנעדרתי שוב."²⁸

"איבוד משרתי בינויה פרייה פרסה' עלול להמיט עלי שואה", כתב הרצל. "במה אפרנס את משפחתי ואת עצמי אם אאבד את משרתי? למעשה הייתי מושלך ברחוב ויכול רק להשתדל למצוא מקום בעתונים הגרמניים לפליטונים שלי." אבל גם כבודו העצמי איננו מניח לו להתפטר מן העתון, ולבקש משכורת מן התנועה הציונית: "מן הנמנע שאקבל מאת הציונות אפילו מה שאני משתכר עתה בינויה פרייה פרסה', וחץ מזה הייתי מאבד ביום אחד את כבודי, והם [מבקריו בתנועה] היו מגנים אותי על פרוסת הלחם שאני אוכל."²⁹

לכמה ממקורביו הסכיר, כי עבודתו בעתון מעניקה לו תחושה של עצמאות, והיעדר תלות בתנועה הציונית. כאשר ספד לו ישראל זנגוויל ביולי 1904, סיפר כי כמה וכמה פעמים דחה הרצל הצעות לקבל שכר מן התנועה כדי לשחררו מן העבודה בעתון, או כלשונו של זנגוויל, על מנת "להציל את הרצל מן העתונאות", שהטילה עליו מעמסה כבדה. הוא מתאר כיצד באחד מן המפגשים הסוערים

שער המהדורה הראשונה של "מדינת היהודים" (1896)

לנהוג בה בהירות מופלגת — העתון. "ביצת הינויה פרייה פרסה', שאסור לי לגרום לה אי כבוד, ואין לי לתת בידה שום סיבה להוציא אותי החוצה."²²

זאת ועוד: התנגדות העורכים לציונות מעוררת אצלו מדי פעם חששות ו"דפיקות לב" כהגדרתו, "שמא יענשו אותי קשה על התקוממותי הציונית."²³ בסופו של דבר איש מן העורכים איננו מעניש אותו, אך עליו להתמודד גם מול יחס ציני ומלגלג. כך, למשל, ציין במאי 1897, כאשר העתון פירסם פליטון בשם "היש ישוב בכוכב המאדים?": "במערכת דיברו על המאדים. בכר אמר לי כמי שידו על העליונה: 'את מדינת היהודים יוכל אולי לייסד על המאדים'. צחוק מפי כל הנוכחים."²⁴ ואילו העורך השני, בנדיקט,

NEUE FREIE PRESSE

REDACTION:

WIEN

Kolowratring, Fichtengasse Nr. 11.

Freitag

Verehrtes Freund,

heute komme ich krankheitshalber nicht ins Bureau. Ich bin schon seit dem Sommer leidend, glaube es Ihnen auch einmal geschrieben zu haben, habe aber doch fortge-
wünscht, um Sie in der ersten Zeit der Zeit keinen Sonntag im Stiche zu lassen. Dabei ist mir nicht besser geworden. Es ist - wenn man mir die Wahrheit sagt - eine Herzneurose. Mein Hausarzt will mich zunächst auf den Sommer schicken u. dann even =
tueil weiter. Heute ist mir so miserabel, dass ein Consultium abgehalten werden soll. Davon hängt es ab, richtiger von meinem strikenden Herzmuskel, wenn ich wieder zur Arbeit komme.
Das Feuilleton für morgen gab ich schon gestern heraus.
mit bestem Gruß Ihr Herzl

מכתב של הרצל, על נייר המכתבים של העתון הווינאי בו עבד, "נויה פרייה פרסה"

מיהר להבהיר: "אין אני רוצה חלילה להערים בדרך זו ולזכות בראיון עתונאי... הריני נוהן, אם יבוקש, הן צדק כי לא אפרסם כלום על השיחה בעתונים."³⁶

בצורה זו אף רקם מערכת קשרים עם ראש ממשלת אוסטריה-הונגריה ארנסט פון קרבר, ובשיחות ביניהם עסקו בו זמנית במאמרים שהופיעו בעתון, בהצעות לפרומות בחוקי הבחירות, וכן בהסרת ההגבלות על גיוס כספים לבנק של התנועה הציונית ובמעבר פליטים יהודים מרומניה. פגישותיו עם קרבר הפכו

של התנועה הציונית בווינה "מצאו אותו [את הרצל] בחצות הלילה, אכול דאגות, שקוע לחיים, מנמנם על גבי מסת ביקורת כתובה למחצה, שבאמצעה היתה רשומה החלטה ציונית, שעליה התווכחו כל היום."³⁰

זאת ועוד: עבודתו בעתון חייבה את נוכחותו במערכת בווינה, והוא התקשה להרכיב בנסיעות. משום כך, למשל, דחה הצעות לצאת לארצות הברית, כדי להיפגש עם יהודי אמריקה "שם יכרע מיליון יהודים לרגליו."³¹ וכפי שאמר זנגוויל, "פעם אחת שלח הסולטאן לקרוא לו, והוא לא יכול היה לנסוע" בשל העבודה ב"נויה פרייה פרסה."³²

גם ביומנו מספר הרצל כי כאשר החמן לפגישות עם מנהיגי מדינות, הוא היה מוטרד בעיקר מבעיה אחת: מה יאמרו במערכת על העדרו. כך, למשל, יצא ללונדון באוקטובר 1902 בתחושה מביכה של נער הבורה מבית הספר ללא ידיעת המורים: "שוב התחמקתי מן המערכת כחלמיד. בשעה זו הם אינם יודעים עוד כי נסעתי."³³

מנהיג ועתונאי

הדאגה לפרנסתו, שמה יפוטו בשל העדריותו הרבות, לצד מחלח הלב ממנה סבל, ממלאות אותו בדאגות. בעיצומו של משא ומתן מדיני סבוך עם שר המושבות הבריטי ג'וזף צ'מברליין בלונדון שיגר למערכת פליטון ובאותו הזמן כתב ביומנו: "לא אמיש את צווארי מצרת השעבוד הזו."³⁴

אולם מבחינת המערכת, הרצל היה ונשאר עורך בכיר וכותב פליטונים ומאמרים בעל יוקרה רבה, ונראה שמשום כך הניחו לו להמשיך כל העת בעסקיו הציוניים. כאשר היה בווינה הוא נדרש להתגייס להתמודדות עם עתון חדש, "צייט", שהחל להופיע באותה תקופה. הרצל העלה את תסכוליו על הכתב ביומנו: אחרי "ההשתקה הגרועה ביותר" של התנועה הציונית מיום היווסדה מעל דפי העתון, דורשים ממנו כחייל נאמן לתת את כל כוחו להכרעת המתחרה, והוא נדרש ביום אחד לכתוב גם פליטון וגם את המאמר הראשי.³⁵

אולם התסכולים, המזכורים שוב ושוב ביומנו, מציגים רק צד אחד של התמונה: שכן למרות הקשיים, הרצל מיטיב לנצל את מעמדו כעורך בכיר ב"נויה פרייה פרסה" כדי לקדם את ענייניו. מעמדו כחבר בכיר במערכת העתון היוקרתי היווה את תעודת הזהות הראשונה, שבה הציג את עצמו כאשר ביקש להגיע אל אישים רמי מעלה. ה"נויה פרייה פרסה" היה נקודת זינוק מכובדת לפעילות מדינית. על חלק ניכר מאיגרותיו לאישים ולמנהיגים ובכלל זה במכתב הראשון שפתח את דרכו הציבורית, לברון מוריס דה-הירש, חתם כעתונאי ב"נויה פרייה פרסה", אם כי מיהר להוסיף כי אין הוא מבקש ראיון עתונאי. גם במכתב לקנצלר הגרמני כדימוס אוטו פון ביסמרק הציג עצמו ככתב העתון הווינאי, אך

וכך גם כאשר מפרסם עתונו מאמר חריף נגד שר המושבות הבריטי צ'מברלין - בדיוק בשעה שהרצל נזקק לסיועו לבדיקת רעיון התיישבות יהודית בחצי האי סיני. הרצל כותב אליו מיד מכתב התנצלות, ואף מרחיק לכת ומציע לפרוש מן העתון הווינאי: "ואם נכון הדבר בעיני אדוני, כי אפסיק את קשרי עם העתון כהפגנה של יחס האמון שלי לאדוני ומתוך התחשבות עמו, הנני מוכן לעשות זאת מיד."37 בסופו של דבר אין הרצל מממש את הצעתו, וממשיך לעבוד ב"נויה פרייה פרסה", על אף הכעס והתיסכול.

הרצל בביקורו בארץ ישראל ופגישתו עם הקיסר וילהלם ה-2, ליד שער מקווה ישראל

עניין שבשיגרה: המדינאי ביקש את הסיוע העתונאי של הרצל, ומנהיג התנועה הציונית נעזר בראש הממשלה כדי לקדם את ענייני התנועה. וכך דיווח הרצל על אחת מפגישותיהם:

שוב היה עלי לשבת על הספה המוכרת לי, להדליק את הסיגריה הרגילה, והוא הגיד לי את ענייני. כן, לראש הממשלה של אוסטריה עניין של בקשה: שה"נויה פרייה פרסה" לא יקים שאון רב מדי בעניין חוקת הבהירה. הוא מוכרח להכיע התנגדות, זאת הוא מבין; אך אל נא ינחיתו מהלומות חזקות ביותר.³⁷

אף שלא הרצל כתב את המאמר הראשי באותו יום, הוא זכה למחרת לתודה לכבית על המאמר מפי ראש הממשלה. מעמדו העתונאי סייע לו לפלס דרך גם לחצר הסולטאן התורכי. כאשר ביקש להיפגש עם הסולטאן במאי 1901, נענה, באמצעות אחד ממתוכיו הרבים: "הסולטאן יקבלנו לא כציוני, כי אם כעתונאי רב השפעה."³⁸ ואכן, כאשר מתקבל הרצל על ידי הסולטאן נפתחת השיתה בדברים על ה"נויה פרייה פרסה":

הוא פתח בדברי ברכה ונימוס, וכך גם אני. הוא קורא תמיד את ה"נויה פרייה פרסה". אני רק שאלתי את עצמי, איך הוא קורא ואינו יודע גרמנית... זהו העתון שממנו הוא שואב את דעותיו על טרנסוואל, סין וכדומה.³⁹

בהודעות שפירסמה חצר הסולטאן על הפגישות עם הרצל, הוא הוצג לא כמנהיג התנועה הציונית, אלא כ"עורך ה"נויה פרייה פרסה" (והרצל מוסיף ביומנו כי ניסה, במקומות שיכול היה, לתקן זאת ל"עורך הספרותי").

כביקור אחר מציע לו הסולטאן "תמיכה" בעתון הווינאי, נוסח אחר להצעת שותד, מן הסתם כדי להבטיח את תמיכת העתון במאבקו של הסולטאן על דעת הקהל המערבית, הצעה שעליה כותב הרצל: "סירבתי בהחלט."⁴⁰

הרצל מנצל כאמור את עמדתו כעתונאי, אך עם זאת הוא דוחה בתוקף את טיעוני הלורד רוטשילד, המסתייג מרעיונותיו של הרצל ואומר לו בעוקצנות בשיחה ביניהם: "מובן שהסולטאן נוהג עימו בסבר פנים יפות, מפני שהוא ד"ר הרצל מן ה"נויה פרייה פרסה."⁴¹ הרצל מתקומם נגד טיעון זה, המאיים לשמוט את הקרקע מתחת להישגיו בשליחות התנועה הציונית.

במקרים נוספים גורמים לו מאמרים המתפרסמים בעתון הווינאי למבוכה במפגשיו עם שועי עולם. הוא יודע כי כל מאמר ביקורתי על הסולטאן נקרא בחצרו, ועלול לגרום נזק. כאשר מתפרסם מאמר ראשי כזה, ובו "ביקורת ארסית" על חצר הסולטאן, כותב הרצל: "המאמר הזה יזיק לי הרבה בקושטא, ובעקיפין אולי גם לאיכרים היהודים בארץ ישראל. המצב באמת החמיר מאוד. אילו היה לי הכסף הדרוש לעתון, היינו בקפיצה אחת למעלה."⁴²

NEU!
Goldw...
L
u
u
es
zi
wi
Je
ni
ni
-
sag
ay
Leu
Kue
mi
geh
han
str
zi
sas
cho
-
פרייה

ולזכות
אפרסם
ממשלת
סקו בו
בחוקי
התנועה
זר הפכו

ב. עתונים ועתונאים – כלים להפצת הרעיון הציוני

מן השלבים הראשונים של עבודתו הציונית, מדגיש הרצל את חשיבות העתונות ככלי להפצת הרעיון הציוני. הרצל משוכנע כי רק באמצעות כלי תקשורת, אשר יגיעו אל הקהל הרחב, יוכל להפיץ את העקרונות שגיבש ואף לקדם.

מבחינתו של הרצל, אמורים עתונים שיהיו בשליטתו הישירה או העקיפה לסייע למטרתו בשתי דרכים עיקריות:

א. לשמש אמצעים להפצת הציונות בקרב חוגים נרחבים בציבור היהודי, ובכלל זה התמודדות רעיונית והסברה, ופולמוס עם חוגים יהודיים שמתחו ביקורת על רעיונותיו של הרצל.

ב. להוות כלים לפעילות המדינית של התנועה, בעיקר על ידי קידום ענייניהם של גורמים מדיניים בעלי השפעה כדוגמת הסולטאן התורכי, בעת המאמצים לקבל ממנו צ'ארטר להקמת המדינה היהודית בארץ ישראל. במקביל, ראה הרצל בעתונים גם אמצעי להרחבת מגוון כלי התקשורת, שבאמצעותם יכולה התנועה הציונית להעביר איתותים ומסרים לגורמים שונים, שיש בידיהם השפעה מדינית או כלכלית.

נוכח עמדת עורכי ה"נויה פרייה פרטה" המתנגדים להפצת רעיונותיו, חש הרצל כי העתונות הווינאית בכללה עוינת אותו וחוסמת את דרכו לציבור הרחב. "ההתנהגות המכוערת הכללית של העתונות בווינה, משתיקה את רעיונותי", כתב באוגוסט 1895, והחליט לרכוש מניות שיאפשרו לו שליטה על עתון. הוא רכש 50 מניות של החברה לייצור נייר עתון שטירמיהל, שהיתה הבעלים של העתון "שטירר טגבלט".

זה העסק הראשון שלי בחיי... עלי להשתדל לקנות לי השפעה על עתון. להשפעה זו אוכל להגיע רק אם אהיה אחד מבעלי המניות. כל ניסיון אחר להגיע לידי מעמד פובליציסטי עלול להיכשל מפאת תנאי העתונות פה, והייתי מאבד את דמי לחנם. לכן בחרתי כ"מקום ההתנגדות הקשה פחות" ב"שטירר טגבלט". אני רוצה להטיל עליו השפעה, ברכשי לאט לאט מספר מניות. ואולי יצמח מזה עתון חדש שאני אערוך אותו. אני משקיע בזה את רכושי ורכוש אבותי.⁴⁵

אבל הרצל איננו מצליח להגשים את שאיפתו ולהשיג שליטה בעתון.

הצורך בכלי עתונאי להפצת הרעיון הציוני, בעיקר בקרב חוגים יהודיים, אינו מרפה ממנו. בדרכו שלו מנסה הרצל את הצורך החיוני בעתון כגוף העומד לרשות התנועה, בצורה דומה במידה רבה לתפישה שניסח מאוחר יותר לנין, שראה בתעמולה באמצעות העתונות כלי חשוב כדי להפיץ את המסרים של המהפכה הן בקרב

המאמינים והן בקרב אלה שטרם שוכנעו ובקרב הספקנים.⁴⁵ כך מסביר זאת הרצל, במכתב שהוא משגר באוקטובר 1896 ליעקב דה האז, עורך העתון היהודי "ג'ואיש וורלד" בלונדון, ואחד מתומכיו הבולטים בבירת בריטניה:

לפי שעה רוצה הייתי להציע הצעה חיובית לפני חובבי ציון. ייסדו גא או יקנו גא בלונדון עתון יומי גדול, בו תוסבר הציונות להמונים, שאינם מבינים אותה. סבורני כי באיטט אנד [מקום מושבם בלונדון של מרבית היהודים] בלבד ייצא העתון הזה קוראים די קיומו. בירחון אי אפשר לעשות תעמולה כזאת. יתר על כן, ירחון רק עולה כסף (אם גם לא הרבה) בעוד עתון יומי עשוי להכניס משהו לטובת התעמולה הנוספת.⁴⁶

אפשר שהרצל מרמז כאן על תקוותו שהעתון לא יהיה רק מכשיר מפלגתי-תעמולתי, אלא ימלא גם תפקיד של מכשיר כלכלי, כמקור להכנסות. במציאות, הרצל מעולם לא זכה בהכנסות מן השבועון "די ולט" שהקים (ראה להלן) ומימן מכיסו את הגירעונות שהלכו ותפחו.

עתון בצביון אנגלי-יהודי-גרמני

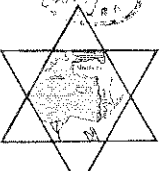
הרצל חזר שוב ושוב על הערכתו שירחון "אינו מתאים כלל וכלל בשביל תעמולה בהיקף נרחב", וניסה לשכנע יהודים בעלי ממון לרכוש השפעה גם בעתונים בברלין. מבחינתו, העתונים אינם חייבים להיות גופים גלויים של התנועה הציונית, אלא להיפך, לשמש מעין סוכנים סמויים של רעיון, שאינם מזוהים איתו בעיני ציבור הקוראים, ומשום כך הם יעילים יותר.

אין צורך להטביע תיכף ומיד על העתון חותם ציוני; להיפך, אם נשים לב לסלידה הפחדנית (שקיימת, לצערנו, בתוך היהודים) בפני הציונות, הרי ננהג בחבונה יתרה, אם נחדיר את הרעיון בעקיפים, בצורה תמימה לגמרי.⁴⁷

הרצל חש יותר ויותר בחסרונן של עתון משלו, כאשר נאלץ להסתמך על פירסומים בעתונים אחרים, שחלקם עוינים את רעיונותיו או מסתייגים מהם. קשה לו להשלים עם המצב שבו עליו לפנות לעורכי עתונים, כדי שאלה יעניקו לו את הבמה הראויה להצגת רעיונותיו, ולא פחות מכך להתפלמס עם מתנגדיו. כאשר נכשל הרצל במאמציו לשכנע אחרים להוציא לאור עתון, הוא נאלץ לעשות זאת בעצמו ועל חשבונו, ולייסד את העתון שיעניק לו במה משלו. בהעדר מימון לעתון יומי, ונוכח הערכתו כי ירחון איננו כלי יעיל, הוא בוחר להקים שבועון.

במאי 1897, במקביל להכנות לקונגרס הציוני הראשון, הוא מחליט להקים את השבועון "די ולט". ביומנו באותם ימים הוא כותב: "במשך הלילה מצאתי את שם העתון: 'די ולט' עם מגן דוד. מצויר בו כדור הארץ וארץ ישראל במרכזו."⁴⁸

Die Welt.

Redaktion und Administration:
 Wien, I. Maria-Theresien-Platz 11.
 Preis der Ausgabe: 12 Heller.
 Die jährlich geführte Preisliste ist zu erlangen.

Hr. I. Jahrgang.
 Erscheint jeden Freitag.
 Wien, 4. Juni 1897.
 Abbestellen sind nicht zu erlangen, sondern an die Redaction oder Administration Wien, I. Maria-Theresien-Platz 11, zu richten.
 Helleschne Briefe werden nicht angenommen und Manuskripte nicht zurückgegeben.

Bezugspreise:
 Für Österreich: halbjährlich 2 fl. 6 kr. ganzjährig 4 fl. 12 kr.
 Für das Ausland: halbjährlich 4 fl. 8 kr. ganzjährig 8 fl. 16 kr.
 Einzelne Nummern 15 kr.

במכתבו למקטס נורדאו ב־14 במאי 1897 הוא מסביר:

גמרת, אפוא, בנפשי להביא עוד את הקורבן הזה של עבודה, כסף וזמן. איך יצליח הרבר, לא אוכל לחזות צדיק. על כל פנים תקבל הציונות המדינית כלי פה משל עצמה, ומן הדין שיהיה זה כלי צדיק, לא הצליל של עתוני היהודים [הכוונה לעתונים ליברלים שנסודו על ידי יהודים, אך לא תמכו בהרצל] שעד עתה, אלא צליל יהודי נאצל בתכלית.⁴⁹

למחרת כותב הרצל ביומנו על הדין עם חבריו להנהגת התנועה בדבר אופיו של העתון: "על פי עצת קלנר צריך העתון להיות מעין עתון בצביון אנגלי-יהודי-גרמני. על פי עצת לנדוי צריך הדי ולט להיות עתון מתפלמט עם אופק גליצאי בעיקר. אני רוצה שיהיה עתון יהודי כללי הגון."⁵⁰

בראשית יוני 1897 יוצא לאור הגיליון הראשון של "די ולט", והרצל מתאר את חבלי לידתו, כולל המאמץ להשיג מודעות בהשלום. הוא מצליח לגייס רק מודעה אחת, של סוחר בגדים וינאי. הרצל ממשיך לממן את הופעת העתון מכיסו עד שנת 1903, כאשר הוא מועבר לבעלות התנועה הציונית. הרצל עצמו עומד מאחורי העתון אך שמו אינו מופיע כמוציא לאור. תואר זה הוא מעניק לגיסו פאול נשאאור. בלחץ מעסיקיו ב"ניה פרייה פרסה" הרצל מפרסם מאמרים ב"די ולט" תחת שם העט "בנימין זאב".⁵¹ על תגובתם של לפחות חלק מן הקוראים העיד לאחר שנים הסופר בן-עמי (מרדכי רבינוביץ') מאודיסה:

עכשיו, כעבור שנים רבות ליסוד האורגן [הכיסאורן] הציוני הזה, קשה יהיה לרבים מאתנו לשער אותה ההתרגשות הגדולה שהתחוללה לרגל הופעתו של העתון הזה. ושוכה השפיעה והרנינה יותר מכל העובדה, שכלי מבטא זה הופיע בווינה, מבצר הטמיעה ההתבוללות.⁵²

"די ולט" שימש כלי הסברה חשוב להרצל, וככל שהתריפו המחלוקות בתנועה הציונית על דרכה, כך היה העתון מעורב גם במאבקים הפנימיים. ביוני 1903 פרץ עימות על רקע טענות "לסתמת פיות" בעתון, בשל מחלוקת שעורר מאמר של מקס נורדאו בעקבות פרסום ספרו של הרצל "אלטנוילנד".⁵³ בסוף שנת 1899 החליט הרצל להוסיף ל"די ולט" גם מהדורה בידיש, כדי להפיץ את רעיונות התנועה בקרב קוראי שפה זו. "אנו זקוקים לעתון, שאפשר לסמוך עליו בהחלט, לשם הבנה עם השכבות הרחבות, שקוראות אידיה, מפני שאנו זקוקים לעתון, שיחידיר את הציונות בצורה אותנטית לתוך החוגים הללו."⁵⁴ רעיון הוצאת עתון בידיש מעורר תרעומת מצד הוצאת "אחיאסף", שהוציאה לאור עתון בידיש בשם "יוד". "אחיאסף" היתה נתונה להשפעתו של אחד העם, ב"הפולגתה של הרצל, ונראה כי המחלוקת היתה לא רק מסחרית אלא גם אידיאולוגית. בסופו של

Programm.

הוקרען **Wochenblatt** ist ein „Judenblatt“.
 Wir meinen dieses Wort, das ein Schimpf sein soll, und wollen daraus ein Wort der Ehre machen.
 „Die Welt“ ist ein Blatt der Juden. Welcher Jude? Was der Staat, denen man ehrende Gift? Nein, nein, die brauchen kein Nationalblatt.
 „Die Welt“ ist das Blatt der Massen, der Schwachen, der Jungen, aber auch aller diejenigen, die sich, ohne selbst in bedrohlicher Lage zu sein, zu ihrem Stimmrecht beizugehen haben. Es ist ein Blatt, zu lesen, das die Massen in das Bewusstsein hineinträgt, was wir uns der Schwachen unter unseren Vätern ausdenken. In unseren Reihen stehen Männer genug, die weder „Proletariat“, noch Kapitalist, noch Feudalherren sind. Die Sache, der wir dienen, ist groß und schön, ein Werk des Fortschritts, die verheißene Lösung der Judenfrage. Ein Werk, wohl gerichtet, edlere Menschen — sie sind unsere, Wohntaugende oder Freigeistliche — zu begeistern.
 Eine andere, nur es mit den unheimlichen Feinden schon verstanden Worten zu sagen:
 Eine völkerverständlich geführte Feindschaft schaffen für die jüdischen Juden, die sich an ihrem jetzigen Wohnort nicht anhängen können oder wollen.
 Unter der Diktatur finden wir uns zuhause. Wir sind aber auch nach einem freien Ziele, so dürfen wir werden wie doch den heutigen Zuständen der Juden unsere Anwesenheit nicht einsehen. „Die Welt“ soll dem jüdischen Volk eine Wehr und Waffe sein, und zwar eine rechte Waffe. Gegen wen? Gegen seine Feinde — ohne Unterschied der Confession.
 Man erlaube dabei nicht, daß wir aus Spinnweben des Fabels spinndeligen oder daß wir Alles unrichtig machen, was Juden thun und lassen. Eine rechte, erste Weltzeitung muß dem Judenthume repräsentativ sein, und die wollen wir sein, solange auch die Weltbarbare verstehen, daß es „in dieser Zeit“ geschieht.
 Eine der schönsten Aufgaben des Nationalismus war es, daß „in dieser Zeit“ geistige Kräfte eine Art von Strafbüchlein gegen das Judenthume vor ihnen sagten, nicht natürlich als wirkliche Lieberhebung, und die unglücklichen Juden gläubig zu Allen schreien zu müssen. Daraus konnte eine Selbstbehauptung aller für die Widerrechtlichkeiten Einzelner durch andere Völkern resultieren. Und gerade die Widerrechtlichkeiten unter den Juden hatten eine Bedingung an unsere Feinde, indem unsere Völkern in ihrem Eigensinn nicht bekräftigt wurden.
 Die neue nationalitätliche Bewegung will auch durch Wandel schaffen. Von unseren Anwesenheiten ist diese Bewegung von jüdischen Juden ausgeschlossen, und es ist ihr ein Glück von Juden geliehen, selbst wenn sie nun sich sehr nach Zug in das praktische Leben hineinzusetzen ist und mit besten Bedingungen versehen.
 Wie viele thätige Menschen sind aber unter unheimlichen Nationalitäten verbreitet! „Die Welt“ wird sie treffen.
 Man sieht uns durcheinander Skeptiker und Revolutionäre, wo wir doch nur einen maßvollen gesunden Fortschritt wollen.
 Wir kämpfen mit anderen Gemüth am Ziele, das ist wahr, wir lieben die schöne Kampf, und leidenschaftliche Begeisterung unserer Völkern, aber wir wollen doch nicht in verbotener Wege des Glückes sein. Es ist uns die Aufgabe der Diktatur und Verfassungshaltung, die wir nach Möglichkeit des Mannes in der Leitung stellen wollen, und von den eifrigen Fortschritten zu befreien.
 Solche Verordnungen gehen aus allen, die Schwächheit der Fortschritte aber helfen nur mit allen Menschen. „In dieser Zeit“ des ersten Zusammenstoßes gehen auch vor herrliche Dinge in der Welt vor. Die Nationalität werden bekräftigt, die Kultur erobert sich rasch neue Weite, aus dem Rechte der Völker entwickeln sich andere Sitten, und eine neue Schicht nach jüdischen Interessen bewegt unter den Menschen auch die Völkern. Die junge Nationalität des Nationalismus nach jüdischen Interessen bewegt unter den Menschen auch die Völkern. Die junge Nationalität des Nationalismus nach jüdischen Interessen bewegt unter den Menschen auch die Völkern. Die junge Nationalität des Nationalismus nach jüdischen Interessen bewegt unter den Menschen auch die Völkern.
 Die Welt wird das Organ der Massen sein, die das Judenthume aus dieser Zeit hinaus in bessere Zeiten führen wollen.

Die Redaction der „Welt“.

התוכנית הציונית בגיליון הראשון של העתון הציוני — שיזם וערך הרצל — "די ולט" (העולם)

דבר יצאה המהדורה בידיש לאור, אך החזיקה מעמד רק שנה אחת. 1900. ואילו ה"די ולט" המקורי, במהדורתו הגרמנית — המשך להופיע עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בקיץ 1914 ואז פסקה הופעתו.

חרב פלדה לא חרב עץ

אשר למטרה השנייה, שימוש בעתון ככלי לקידום המטרות המדיניות והכלכליות של התנועה, הרצל היה משוכנע שתנונת היא אמצעי חיוני ביותר להשפיע על המהלכים המדיניים, הנגרשים להשגת החתום הבין לאומי להקמת מדינת היהודים. כאשר הרצל כתב

בדרכו, כאשר מקורבי ראש הממשלה, הגרף בדיני, מציעים לו באוקטובר 1895, להיות עורכו של עתון ממשלתי חדש, שהם שוקלים להקים.

"בשים לב לרעיוני על דבר היהודים אני יכול מה שהייתי עושה בלי ספק לפני הרעיון — לרחות פשוט את ההצעה. פתאום מתגלה לפני הזדמנות נפלאה שאין דוגמתה בשביל הגשמת רעיוני," כותב הרצל.⁶⁰ כמה ימים הוא מתלבט ומתקשה לקבל את ההצעה. הוא משתתף בישיבה "שבה נועצו עם מנהל בית הדפוס על שאלות האותיות, הנייר, והשם של העתון החדש." הרצל מעניק עצות טובות אבל, "נתברר לי יותר ויותר הרגש, שאין אלה אנשים כלבבי, ולא אוכל ללכת עימם."⁶¹

החלום שלא התגשם

בהזדמנות אחרת, בסוף 1900 ובראשית 1901, הוא ניפגש עם קבוצת תעשיינים, המבקשים להקים, בחסותו של ראש הממשלה ארנסט פון קרבר, עתון שלא יהיה אנטישמי, כהגדרתם, אך גם לא יהודי. הרצל מתאר ביומנו כיצד "גזר במספריים את צורת העתון" ואף הציע את שמו: "העתון החדש". משועשע הוא מתבונן באנשים שחברו עמו להרפתקה החדשה: "זהו המצב המשונה והמעניין, שבאוסטריה היוודת מנהל כוח התעשייה הפרוטסטנטי, באמצעות גרף קתולי מחוגי הממשלה משא ומתן עם יהודי, כדי לייסד ביטאון של דעת קהל ומפליא שבעתיים, כי רק היהודי הזה, שרצונו להיות יהודי, יכול ליצור ביטאון נקי והגון, והוא גם רוצה לעשות את הדבר הזה."⁶² אך גם הצעה זו, לתסכולו הרב של הרצל, מסתיימת בלא כלום, ממש כמו הניסיון לרכוש את ה"נויה פרייה פרטה" מידי בעליו.

הרצל כותב על "ביטאון נקי והגון", אבל מבחינתו ברור שהעתון הוא בראש ובראשונה כלי, שניתן וצריך לעשות בו שימוש מניפולטיבי לקידום מטרות התנועה. הוא מציג תפישה של פוליטיקאי, המכיר היטב את כלי-המשחק שבידיו, ומבקש לנצל את המרב שבהם.

בהיעדר עתונים אחרים בשליטת התנועה, החלום על יומן שיימצא בשליטתו מעולם לא התגשם והרצל מבקש לנצל את "די ולט" ככלי מדיני. הוא משגר מכתב לעמיתו העתונאי סידני ויטמן, שהיה כתב העתון האמריקני "ניו יורק הראלד" בלונדון, בעל קשרים עם ביטמרק ומקורב לחצר הסולטאן התורכי, ובו הוא כותב, על גבי נייר מכתבים של "די ולט":

בעתון זה מתכוונים אנו לתת לתורכיה מעין "דמי קדימה" של אהדתנו העמוקה... יכול אני להגיד לאהמד מירחת אפניי [סופר תורכי, מקורבו של הסולטאן] שאנו נפרסם שם בעונג, וכמובן בלי טובת הנאה, ידיעות וחדשות העלולות להביא תועלת מעשית לממשלת הסולטאן. הרי זו התחלה בדרך הטיית ההשפעה של

על העתונים בהקשר זה, הוא לא היה הפליטוניסט והעורך, אלא המדינאי, שביקש לעשות שימוש מניפולטיבי מובהק בעתונים.

הרצל המדינאי חש עצמו נכה ומוגבל ללא עתון שיעמוד לרשותו. הוא חש כמי שיוצא לעולם הגדול, למאבקים פוליטיים ולהתמודדות בין לאומית וכידו חרב עץ. "אני צריך לחרב פלדה: היינו לעתון גדול, שאפשר לעשות בו פוליטיקה, שירותים, להשמיע

דברי ידידות, לקשור קשרים. אילו רק היתה הצויה פרייה פרטה ביד, הייתי עושה נפלאות," הוא כותב.⁶³ במקום אחר הוא מגדיר שוב בצורה ציורית את מצבו: "עדיין הננו כמו חיילי המהפכה הצרפתית; הננו נאלצים לצאת למערכה בלי נעלים ובלי גרביים."⁶⁴ תקוותו הראשונה היתה להשיג שליטה ב"נויה פרייה פרטה".

אילו היו לו שני מיליון גולדן, היה מצליח להשתלט כלכלית על העתון בו הוא עובד ולהפעילו למטרותיו. אולם חלום העתון בווינה איננו מתממש, ועל כן הוא פונה ליהודים בעלי השפעה בערים אחרות במאמץ להשיג שליטה בעתון. כך, למשל, בפנייה אל הרב הראשי של פריז, צדוק כהן, הוא כותב באוקטובר 1896:

"יסודו נא או יקנו נא האדונים עתון יומי גדול בלונדון ובפריז. יש עתונים הנושאים רוח טוב, ובהם הקרן לא היתה מפסידה כלום. בעתונים אלה צריכה להיעשות המדיניות היהודית, בעד תורכיה או נגדה, הכל לפי המסיכות וגו'. אין צורך שהעתונים יהיו ניכרים כלפי חוץ כעתוני יהודים."⁶⁵

אחרי הקונגרס הציוני הראשון מגביר הרצל ביתר שאת את פעילותו לרכישת עתון. הוא משגר את מקורבו, היינריך יורק-שטיינר, מנהל בית ההוצאה שפירסם את העתון "האופנה הווינאית" לשורת שליחויות, כדי לגייס את הכספים הנדרשים לרכישת עתון, אשר ישמש ככלי לקידום המטרות המדיניות.

"מפתח המצב הוא עכשיו בעתון," כותב הרצל באוקטובר 1897 לפרופ' מקס מנדלשטם בקייב, "מן ההכרח שתהיה לנו בלי שהיה עתונות מסורה לנו ללא תנאי, בה נוכל לשרת שירותים, על מנת לזכות בשירותי תגמול. אני רוצה להלביש את העניין הזה יתר חשיבות על ידי מליצות. עליך להבין, מה שאני אומר לך בפשטות גמורה, אך גם ברצינות רבה. כלי מבטא זה הוא עתה ה-*Conditio Sine Qua Non* [תנאי שאין בלעדיו] להתקדמות. אם לא יסתייע הדבר מיד, בכל המרץ, תהיה תנועתנו ותישאר הצגת ראווה מעניינת, הפגנה ריקה."⁶⁶

והרצל מרחיב עוד את תפישתו בעניין זה: "בלי כלי עבודה אין לפעול פעולה של ממש, והעתון הוא אותו כלי עבודה הכרחי. אנחנו צריכים אותו כדי לשרת שירותים במקומות הגבוהים מקום שנוטים לו חסד ולזכות על ידי כך בשירותי תגמול."⁶⁷

מספר פעמים בקריירה הציונית הקצרה של הרצל (1895-1904) הוא מתקרב להגשמת חלומו, לקבל לידיו עתון, אשר יוכל באמצעותו לקדם את מטרות התנועה. אחת ההזדמנויות נקרת

Extra-Ausgabe.

Die Welt

Redaction und Administration: WIEN IX, Türkensbrasse Nr. 8, Telephone 14195.

Erscheint jeden Freitag. Zuschriften sind nicht an einzelne Personen, sondern an die Redaction oder Administration: Wien, IX, Türkensbrasse Nr. 8, zu richten. Unfrancierte Briefe werden nicht angenommen und Manuskripte nicht zurückgesendet. Sprachstunden der Redaktion: Montag, Mittwoch und Freitag von 9-4 Uhr.

Preise der Anzeigen: Die vierteljährig bezahlte Platzbreite 36 Zeilen. Der Insendestrich wird Dienstag abends geschloßen. Einzelne Nummern 50 Heller.

Bezugspreise: Oesterreich-Ungarn: ganzjährig 12 Kronen, halbjährig 6 Kronen. Für das Ausland: Deutschland ganzjährig 10 Mk. 70 Pf., halbjährig 6 Mk. 30 Pf., England ganzjährig 11 Schg., halbjährig 7 Schg.; Russland ganzjährig 7 R., halbjährig 3 R. 50 Kop.; Schweiz, Frankreich, Italien, Türkei, Rumänien, Bulgarien, Serbien, Griechenland, Aegypten ganzjährig 17 Franc., halbjährig 8 Franc. 50 Cts., Amerika ganzjährig 3 Doll. 40 Ct.

Constantinopel, 17. Mai 1901.

Doctor Theodor Herzl, Präsident des zionistischen Actions-Comités, wurde heute von Sr. Majestät dem Sultan in längerer Audienz empfangen.

Herausgeber und verantwortlicher Redacteur Berthold Feiwel. — Buchdruckerei „Industrie“ (S. Bergmann).

”הוצאה מיוחדת” של ה”די ולט” ממאי 1901 מספרת כי הרצל התקבל לראיון ממושך אצל הסולטאן התורכי

עימם הם נמצאים בקשר, וכמקורות מידע להתפתחויות ברחבי אירופה והמזרח התיכון. הנה כך כותב הרצל ביומנו ביולי 1899: ”בצהרים בא לוסין וולף מ”דיילי גרפיק” [עתון שהופיע בלונדון] לערוך איתי אינטרוויו, לאחר שב”סנדיי טיימס” מהיום כבר נתפרסם אינטרוויו עם זנגוויל עלי. אגב הסעודה רשם וולף את רשימותיו לאינטרוויו. ומיד אחר כך ”התחלתי לטפל עם לוסין וולף בעניין הארמנים. ביקשתיו להתחיל בפעולה מסוימת בעתונות להשקטת הרוחות בעניין הארמנים.”⁶⁸

כאשר יצא ידו ויטמן לביקור ברומניה, ביקש ממנו הרצל לשלב את שני התפקידים שהוא מועיד לתומכיו העתונאים: פעולה עתונאית לצד מאמץ של שכנוע ותעמולה. הרצל המליץ לוויטמן להיפגש עם המלכה אליזבת, ו”להגיד לה מלה” על הציונות. אפשר ידוע לה שמי מן הנוויה פרייה פרסה,” מוסיף הרצל.

העתונות היהודית לטובתה של תורכיה. אנו נוסיף ללכת בדרך זו, אם מאמצינו ימצאו עידוד באותות האהדה שיגלו התורכים לעניינם של היהודים.⁶⁹

הרצל מציין כי כתב את המכתב לוויטמן בצרפתית ”כדי להראותו” [לבני שיחו התורכים של ויטמן]. ניסוח המכתב, והכוונה שיעשה בו שימוש, הם עדות לבקיאותו של הרצל בניצול עתונות, כאמצעי להענקת שירותים מדיניים ופוליטיים בתמורה ליחס חיובי מצד ממשלות ושליטים. השימוש בתגמולים כחלק מן הפיקוח על עתונים הוא עתיק יומין. כבר במאה ה-17 חזרו השלטונות במדינות אירופה אחרי עתונאים ועורכי עתונים, כדי לזכות בתקשורת אוהדת.⁶⁴

במקרה זה יש בפנינו עדות נדירה בכתב, של עתונאי ופוליטיקאי, בדבר הנוכחות לעיסקה: עתונות אוהדת תמורת תגמול (מדיני). כעתונאי, הרצל מכיר היטב את הצורך של מדינאים בדעת קהל חיובית, באמצעות העתונות. כמדינאי, שאין ברשותו כלים נוספים, הוא רואה בעתון אמצעי שאפשר לעשות בו שימוש לעסקות של ”תן וקח”.

תפישה זו, של ניצול העתונות, משתלבת היטב בתוכניתו של הרצל, המבקש לקנות את תמיכת הסולטאן כרעיון הציארטר על ארץ ישראל, באמצעות שתי דרכים: הדרך המרכזית היא מאמץ לחלץ את האימפריה העות’מאנית מחובותיה הכבדים, באמצעות מלווה נוח, בין היתר באמצעות הבנק שהתנועה הציונית החלה להקים באותה תקופה; הדרך השנייה — סיוע לסולטאן בשיפור מעמדו בדעת הקהל במערב, באמצעות השפעה על עתונים ועתונאים.

כך, למשל, בפרשת יחסם של התורכים לארמנים, שעורר ביקורת רבה בדעת הקהל, בעיקר באנגליה. באמצע שנות התשעים של המאה ה-19, לאחר דיכוי עקוב מדם של התקוממות ארמנים, מבקש הרצל כי לוסין וולף, עתונאי, חוקר ועסקן יהודי (1857-1930) יתגייס למשימה זו: ”אם אין לנו דרך להתערב באופן ישיר, האם לא תהיה אפשרות לעורר בעתונות האנגלית הלך רוח לטובת כניעתם של הארמנים?”⁶⁵ וכך גם בפנייה אל הרב הראשי של צרפת, קובע הרצל, כי ”יש להשפיע על העתונים, ביחוד האנגלים והצרפתים. יש להכשיר הלך רוח לכניעתם של הארמנים, ואחר כך לגודל נפשו של הסולטאן.”

היעד, מבחינתו של הרצל, הוא גלוי וברור: ”אם נעזור לו [לסולטאן] בזה יחזיק לנו טובה הרבה.”⁶⁶ בכך נענה הרצל למטר שהועבר אליו באמצעות שליח מן הסולטאן, המבקש מפורשות, ”שאני אשפיע על עתוני אירופה (בלונדון, פריז, ברלין ווינה) שידונו בשאלה הארמנית מתוך ידידות לתורכיה, ושאשפיע על מנהיגי הארמנים עצמם, שייכנעו לפניו, ואז יהיה נכון למלא כל מיני דרישות שלהם.”⁶⁷

הרצל מבקש להיעזר בוולף, כפי שהוא נעזר בעתונאים אחרים בני התקופה, לא רק כמתווכים המדווחים על אירועים והתבטאויות, אלא גם כסוכנים פעילים, העוסקים בהפצה ותדרוך של אישים

פגישתו עם אליעזר בן יהודה היא רק אחת מני רבות כאלה:

ביקרני העתונאי בן יהודה מירושלים. יהודי קטן ואדמוני מן המזרח. אני מתחיל להכיר את טיפוסי היהודים השונים. הוא מאריך בדיבורו, ונראה כאילו יש לו איזו מחשבה מסותרת. אך נודעו לי מפיו כמה דברים על הלך הרוחות בתורכיה כלפי הצינוניות.⁷⁰

וכך גם בפגישות וראיונות עם כתבים ועורכים רבים אחרים, מאנגליה, צרפת, הונגריה, רוסיה ומדינות נוספות, בהם מקפיד הרצל לשמוע על מהלכים מדיניים שלא כולם פורסמו בעתונים.

כעתונאי מנוסה, הוא מכיר היטב את הטכניקות של תדריכים, הדלפות והפצת מידע וכל מה שקשור בשימוש בעתונות לקידום מטרות. מקריאת יומניו ואיגרותיו הוא מצטייר לפעמים כמו להטוטן, המגלגל באוויר קטעי ידיעות וגזרי עתונים, ומעביר אותם מיד ליד כדי לנהל מערכת תעמולה בין לאומית למען מדינת היהודים.

"כדאי היה להציע למערכת של ה'המבורג' קורספונדנץ' גם את הגיליון האחרון של ה'די ולט', שבו נתפרסמו הציטטות מן העתונים האנגליים החשובים ביותר על הקונגרס, במאמר בשם 'ההצלחה העתונאית' ממליץ הרצל לגוסטב כהן, ציוני מהמבורג, וכל זאת כדי להגביר את התהודה התקשורתית לקונגרס."⁷¹

הרצל מתאר ביומניו לא אחת גם כיצד הוא מנסה לנצל את העתונות ככלי המיועד לשגר איתותים, גלויים ומרומזים, לראשי מדינות. בסופו של דבר הוא נוחל, אמנם, הצלחה חלקית בלבד, שאת פירותיה ניתן לראות רק שנים רבות אחרי מותו, אבל הוא איננו מרפה מן המאמצים הללו. "קיבלתי את סופר 'פול מול גאזט' [הלונדוני] בווינה לאינטרוויו עמי על מסעו של הקיסר הגרמני לארץ ישראל. התכוונתי לעורר את תשומת ליבו, ואת קנאתם של העמים האחרים ואמרתי, כי זוהי כל תקוותנו שיראו אותנו כמוצא יחיד. שום ממשלה אחרת אינה יכולה להסכים, כי ממשלה אחרת תקבל את ארץ ישראל. רצוני בזה גם לגרות מעט את הקיסר," כותב הרצל ב־12 ביולי 1898.⁷²

גם בזירה הפנים יהודית הרצל איננו חדל לנצל את העתונות כאמצעי להעברת מסרים לגורמים עימם הוא מתמודד, או מנהל משא ומתן. במקרה אחד, מכון המסר לכתובתם של בני משפחת רוטשילד, שהפנו עורף להרצל ולרעיונותיו. "לפני כמה שבועות פרסמתי ב'דיילי כרוניקל' שני מאמרים, בהם הראיתי באופן אהפשות של חרם פיננסי מנוהל בקרב המעמד הבינוני, נגד אילי ההון. עתה יש לחזור [להבהיר] להם לרוטשילדים, כי הבנק היהודי המתוכנן, אפשר ויוכל לסייע לחרם זה וגם להסתייע בו."⁷³

במקביל, כל פיסת מידע שהגיעה לידיו עשויה היתה לשמש אמצעי לקידום המטרות הצינוניות: חלק מן המידע הועבר לייחוס וציטוט, ואחר כחומר רקע למאמרים. כך למשל הוא מעביר לירידו דה האז בלונדון דיווח על פגישה עם הצייר התורכי בווינה, המכחיש

וכמי שמכיר את התחרות בין עתוני ניו יורק באותה תקופה, ממליץ הרצל בפני ויטמן: "אגב, אם היא תאמר משהו 'גדול' על הצינונות, תיתן זאת מן הסתם ל'הראלד' הניו יורקי, ותכה את ה'סאן' שהקרימך."⁷⁴ הוא מתייחס במכתב למספר מאמרים שכתב הרצל על הצינונות, ושפורסמו ב'ניו יורק סאן' אחד ממתחריו של ה'הראלד', במאבק החריף בין עתוני ניו יורק בסוף המאה ה־19 ובכלל זה דיווח על כך שבין המישים למאה צירים יגיעו מארצות הברית לקונגרס הצינוני הראשון.

מכיר את כל הטכניקות

הרצל מרבה להתראיין, לעתונים יהודיים אך לא פחות מכך לעתונים כלליים, באירופה ובאמריקה, כדי להפיץ את תפישותיו מעל כל במה אפשרית. בתוך כך הוא מקפיד לנצל את פגישותיו עם עתונאים, לא רק כדי להשמיע אלא גם כדי לשמוע, ולשאוב מידע.

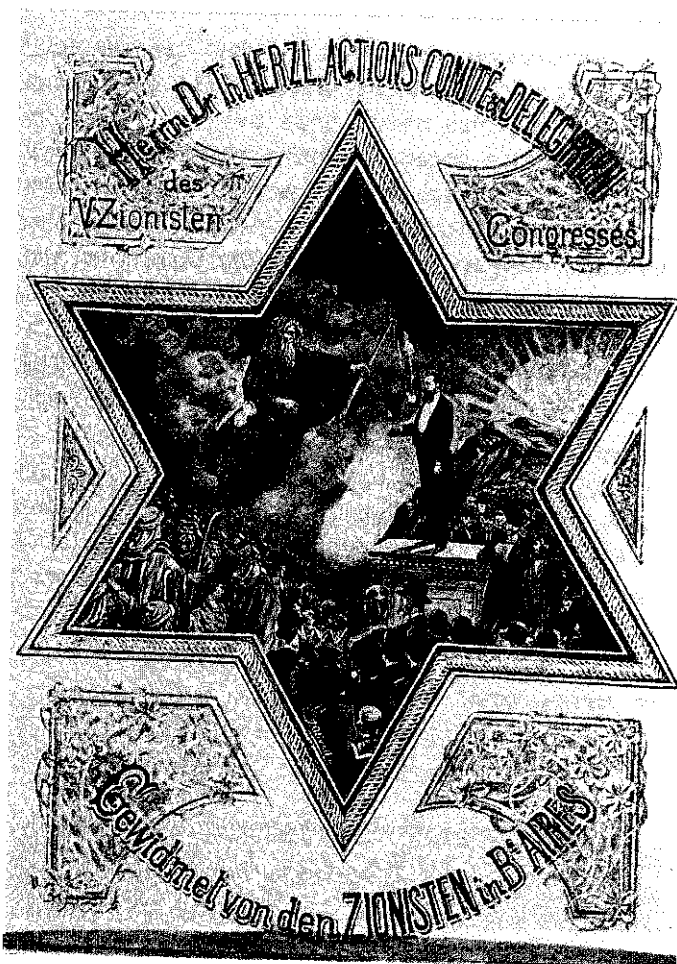
Chedox Herzl.

Von Sudermann hat er den Bart,
Die Fronke von Heine,
Doch kein Talent von starker Art
Gehört ihm ganz alleine.

Er sieht ein Ziel, ein Ziel so weit
Im Träumen, wie im Wachen:
Er denkt daran, in dieser Zeit
Mit Juden Staat zu machen!

רישום היתולי של הרצל ושיר סאטירי על ציוניותו - בפירסום של אגודת העתונאים "קונקורדיה" בווינה

הרצל כממשיכו של משה רבנו - איור לקראת הקונגרס הציוני החמישי שראה אור בבואנס איירס

כוננה לגרש את המתיישבים היהודים מארץ ישראל, ומוסיף: "אני מעמיד לרשותך משהו שתוכל להסתייע בו סיוע עתונאי... הרני ממלא את ידך לפרסם בכל העתונים... מובן שידעה זו אתה רשאי לטבוע דפוסה העתונאי כרצוי לך." הרצל אף ממליץ ללוות את הידיעות במאמרים שיסבירו את משמעות הידיעה. במקרה אחר הוא מעביר את נאומו לעורך עתון יהודי, וממליץ לו לפרסם מאמר גילווה בו יוסברו הרעיונות שהועלו כנאום.

אסור לשנות אפילו פסיק

הרצל קרא בדקדקנות כל מלה שהתפרסמה בערו או נגדו, ובחן כיצד היא עשויה לסייע למאבקו, או לפגוע בו. הוא ניהל מעקב מתמיד אחר המתפרסם בעתונות, ולשם כך אף היה מגוי על שירות של קטעי עתונות בשם "ארגוס", שפעל מלונדון.⁷⁵

לעתים פנה לתומכיו, כדי שיסייעו לו לאתר קטעי עתונות, או לזהות מי טוהה את חוטי הביקורת נגדו. "תעשה לי טובה", פנה במכתב עסיסי, זמן קצר לאחר הקונגרס הציוני הראשון בבזל, אל גוסטב כהן בהמבורג, "באחד העתונים של המבורג אינני יודע אפילו מה היה שמו של סמרטוט זה - נתפרסם בימים הראשונים של ספטמבר מאמר, שבו תואר הקונגרס הבולאי כקומדיה, שבויה למען רכישת אהדתו של רוטשילד. הזדון הבלתי מצוי שבתיאור זה הוא ברור, מכיוון שאנו הפגנו נגד רוטשילד. השלכתי סתבה זו. אחר כך הצטערתי על כך. אני מבקש ממך אפוא, לבקש ולמצוא את המאמר, בלא לעורר תשומת לב, וכן להקור ולדרוש ולכרר - גם כן בלי לעורר תשומת לב - מיהו המנוול, שכתב אותו או שהכתיבו."⁷⁶

כהן מצא את קטע העתון ושיגר אותו להרצל, אך לא הצליח לגלות מי עמד מאחוריו. הרצל השיב לו בתודה, אך עמד על בקשתו לזהות את הכותב, תוך שהוא נותן לכהן שיעור מעשי בדרכים לאיסוף מידע מסוג זה. "האמצעי הטוב ביותר לכך הוא שתבקש מאחד העתונאים, שיפליט הערה דרך אגב: מיהו המתבר של המאמר המעניין הזה על הציונות?"⁷⁷

לעתים קרובות נחפו הרצל להכחיש ידיעות בלתי מדויקות, מחשש שמדינאי כלשהו, יקבל רושם מוטעה על התוכנית הציונית. פחות משבוע לאחר הקונגרס הציוני הראשון בבזל, נחרד הרצל בעקבות ידיעה שהופיעה בעתון הצרפתי Le Temps על הקונגרס הדברים שפורסמו "עלולים אף לגרור הכחשה רשמית ומעשי תגמול", הוא כותב, ומשגר מיד למערכת העתון בפריו תגובה הקובעת, כי ידיעות על הקונגרס שפורסמו בעתון "לקו באי דיוקים, והחמור שבהם חל על התוכנית הציונית, כאילו 'ארץ ישראל, מולדת היהודים, מובטחת על ידי המשפט הפומבי'. במכתב, ששוגר בתתימה משותפת עם מקס נורדאו, מסביר הרצל כי בדברים אלה כתב העתון "שם בפנינו תפלות חסרת טעם, תוצפה כלפי הוד רוממותו הסולטאן וכוב בולט, כיוון שלמעשה מולדתם של

היהודים היא הארץ שבה הם יושבים בבחינת אזרחים, וממלאים את כל חובות האזרח."⁷⁸

כעתונאי ידע היטב שלא תמיד ניתן לסמוך על אמינות הדיווחים המתפרסמים בעתונים. "העתונים, שאמנם לפי מקצועי אני מתייחס אליהם באי אמון...", כתב לראש הממשלה קרבר.⁷⁹ לעתים מיהר, כאמור, לטלגרף תיקונים והכחשות לידיעות שגויות שהופיעו בעתונים, אבל במקרים אחרים גילה זהירות ואיפוק והינחה את עוזריו ומקורביו שלא להכחיש כל ידיעה וידיעה שאיננה נכונה, מחשש שיחשפו אגב כך מידע שאינו לפירסום. שיגור הכחשה כזו, הוא מסביר "היה מחייב, לעתים קרובות למטור, יחד עם ההכחשה, גם עובדות ממשיות, ופירסום כזה עלול לקלקל לנו את הצערים הדיפלומטיים שלנו."⁸⁰

כמי שמודע היטב לרזכים להשפיע על דעת קהל, הוא מוסיף במקרה אחר, כי אין טעם להכחיש ידיעה חסרת שחר שפורסמה

ביטחונם שהקהל מחזיק להם טובה בלי מצרים".
ואם לא די בעתון השיתופי, מציג הרצל גם את "העתון הטלפוני". עשרות שנים לפני ששירות כזה הפך בשנות השמונים של המאה הנוכחית לנחלתם של עתונים רבים בארצות הברית, וכך מסביר הרצל כיצד נהנה העתון הטלפוני מהכנסות: "המודעות בעתון זה משתלמות דווקא במחיר גבוה. מדור המודעות שבעתון המודפס אין הקורא חייב לראותו; יכול הוא לדלג עליו. ואילו המודעות הבאות מבעד לשפופרות הללו, לעומתן עומד הוא חסר-אונים."⁴⁴

גיבורי ספרו של הרצל קירבו את השפופרות לאוזניהם, ושמעו תחילה חדשות על שריפה ביוקוהמה, אחר כך דין ותשבון על הצגה בפריז, ואת שער הכותנה האחרון מניו יורק "ופתאום נשמע הקול ביתר שאת וביתר הטעמה: 'אצל שמואל כהן יש להשיג מבחר אבנים טובות ופנינים, אמיתיות ומלאכותיות, במחירים הוגנים ובאחריות גמורה. אצל ש-מ-ר-א-ל כהן, הגלריה הגדולה 47."
"אם תרצו אין זו אגדה", כתב הרצל על שער הספר, ובו הוא מציג חזון עתידי נוסף — כיצד מגיע "העתון הטלפוני" לבתי המנויים:

הרי העתון הטלפוני מוכרח להניח אי בזה את הכבל שלו... מתחת לכביש עוברת הנקרה הזו, יש לה מוצא לכל בית. וכל בית ובית יש לו מבוא מתחת לאדמה, בשביל הצינורות החוטמים הללו... וכאן בפנים מונחים בתוך השאר גם החוטמים של העתון הטלפוני.⁴⁵

כך ב"אלטנוילנד", בתיאור עתידי המחזק את דימויו של הרצל כ"דודל וזן היהודי", כפי שכתבו כמה ממבקריו כאשר הציג את חזונו למדינת היהודים.

העתונאי שהקים את זמנו

עוד קודם לכן, כאשר רושם הרצל ביומנו בשנת 1895 את הבזקי רעיון חזון המדינה היהודית, עוד בטרם גובשו לכלל מסה מאורגנת ב"מדינת היהודים", הוא שב ומתכנן את מקומה של העתונות במדינה שתוקם על פי חזונו.

"לא עתון של יהודים!", כתב הרצל ביומנו ב-12 ביוני 1895, "עתוני היהודים! אני רוצה להשפיע על מולי העתונים היהודיים הגדולים ביותר ('נויה פרייה פרסה' [העתון הווינאי שבו עבד], 'ברלינר טגבלט', 'פרנקפורטר צייטונג' וכו') שיוציאו שם [במדינת היהודים] מהדורות של עתונים, כדרך שעושה ניו יורק הראלד' בפריז. עם ההרגלים המועתקים נמנה גם העתון המקובל לסעודת הבוקר." הרצל מתאר מצב שבו יגדל ויתעצם הביקוש לעתונים. בתחילה יהיו המהדורות בארץ החדשה קטנות מאלה שבארצות המקור, ואחר כך ישתנה היחס ביניהן.⁴⁶

שלושת העתונים שהרצל מזכיר היו החשובים ביותר בערים

באחד העתונים, כאילו בנק מטוים החליט להעמיד לרשותו שני מיליון לירות שטרלינג לקידום רעיונותיו. הרצל מבין כי ידיעה כזו, גם אם בדויה, רק עשויה להעצים בציבור את דימוי כוחה של תנועתו, וכדאי דווקא לנצל זאת. "אגדות, הלצות וקריקטורות", הוא כותב ביומנו, "משמשות צינור לפירסומו של רעיון."⁴⁷
הרצל מודע, עם זאת, לרגישות הרבה הכרוכה בכל מלה ובכל גוון כאשר מדובר במגעים מדיניים, והוא מבקש להפיק בעתונות בדיוק את הצלילים שסייעו למערכה המדינית. לפחות במקרה אחד אין הוא מסתיר את זעמו, כאשר הוא מוצא שבדיווח שהוא עצמו העביר משליחות בתורכיה ב-1902 לעתונו שלו "די ולט", הוכנסו בלא ידיעתו שינויים בטרם הפירסום:

אני רואה היום מתוך צער ב"די ולט" מ-25 ביולי, שידו של מישוהו, אינני יודע של מי היא יד זו, הרחיבה את ההערה שלי על נסיעתי לכאן ביחד עם וולפסון. אני כועס על זה מאוד. תיקונים כאלה, שנעשים ביד בלתי חרוזה, מקלקלים יותר ממה שיכול להעלות על דעתו אותו אדם מתוסר שיקול דעת מעמיק, שעושה אותם. אני מבקש ליתן אזהרה, שאסור לשנות אפילו פסיק אחד בכחבי היד שלי, אם אין אני מצרף לזה הערה, שמתר להכניס בהם שינויים. הרי זה המרעט שבמרעט, שאני יכול לדרוש לשם תמיכה ב...⁴⁸ (ההדגשה במקור).

ג. חזון העתונות של הרצל למדינת היהודים

השנה: 1923. המקום: חיפה. האציל הפרוסי קינגסקורט, ובן לווייתו היהודי פרידריך לונברג, נחים על סיפונה של ספינת טילים העונגת בנמל חיפה. מארתם, רוד ליטבק, מציג בפניהם את העתון המקומי, והם מופתעים לשמוע שמדובר ב"עתון שיתופי".

"עתון ההתאגדות שייך למנויים", מסביר להם המארט.⁴⁹ "דמי המנוי הם מניה של חבר, שאיננו ערב ליותר מזה. ככל שמתרבה חוג הקוראים, כן מתרבות ההכנסות מן המודעות ומן ההודעות השונות, ורווח זה שייך באמת לקוראים, או לפחות למנויים, ולתקופת השנה הוא מתחלק בין החברים. יש אשר יקרה, אפוא, שהמנויים מקבלים בחזרה את כל אשר השקיעו, וכבר אירע לא אחת, שקיבלו יותר מזה."

העתון הקואופרטיבי, כמו יתר התמונות של ארץ ישראל בשנת 1923, הוא פרי דמיונו של תיאודור הרצל, כחלק מיצירתו האוטופית "אלטנוילנד", אשר פורסמה בשנת 1902.

חזונה של תברה חדשה בארץ ישראל כולל גם עתון יוצא דופן, שאיננו מוכר לבני תקופתו של הרצל. "המערכת היא הוועד המנהל את העסק", מסביר גיבור הספר, "ומה גדולה שמחת העבודה של עתונאים אלה, מתוך הכרה בחשיבות ערכם הציבורי ומתוך

זה קיוו והאמינו עתונאים רבים, גם המועסקים בכתבי עת קטנים ודלי תפוצה, שיהיה ביכולת כתיבתם להגיע ללב הציבור ולשכנעו לשנות עמדות.

אבל הרצל לא הסתפק במאמרים פובליציסטיים, אלא ראה בעתונות כולה כלי יעיל ורב חשיבות, "חרב פלדה", כהגדרתו, החיונית לקידום מאבקו למדינה יהודית ולהשגת מטרתה. לשם כך הוא אף מוכן לנצל את העתונות למתן תגמולים (מדיניים) ולקבלת תמורה הולמת. מכתביו עולה כי הכיר את רזי עבודתה ואת הדרכים לשימוש טוב יותר בה.

יש מי שמייחסים לכשרונות הללו של הרצל את המפתח להצלחתו, במקומות שחחים, הוגי דעות ומנהיגים אחרים נכשלו. וכך מגדיר זאת פרופ' שלמה אבינרי, המנתח את הצלחתו של הרצל לפרוץ עם הרעיון הציוני אל דעת הקהל: "לא כספים ולא עוצמה פוליטית עמדו לרשותו של הרצל במפעל הזה... מה שעמד להצלח... היתה עובדה ביוגרפית פשוטה, שהזניקה אותו למרכזה של דעת הקהל: היותו עתונאי מבריק וקולח, תאב פירסום ואמון על מלאכת יחסי הציבור."²¹

★★★

1. תיאודור הרצל, איגרות (מאי 1895 אוגוסט 1897), ירושלים 1961, עמ' 148. (להלן: איגרות א').
2. ארתור קסטלר, חץ בשמי החכלת, עברית: יוסף נדבה, ירושלים 1953, עמ' 176.
3. שם, עמ' 175.
4. אלכס, ביין, תיאודור הרצל, ביוגרפיה, תל אביב 1961, עמ' 35. (להלן: ביין).
5. שם, עמ' 48.
6. תיאודור הרצל, מבלאנדיה ועד דרייפוס, כתבות מפרץ, ירושלים 1974, חלק ג', עמ' 1128.
7. ביין, עמ' 49.
8. עמוס אילון, הרצל, תל אביב 1975, עמ' 117.
9. מבלאנדיה ועד דרייפוס, שם, עמ' 1113.
10. שם, עמ' 1119.
11. שם, עמ' 1122.
12. ביין, עמ' 63.
13. מבלאנדיה ועד דרייפוס, עמ' 938.
14. תיאודור הרצל, בפני עם ועולם, ירושלים 1961, חלק ב', עמ' 44.
15. ביין, עמ' 84.
16. תיאודור הרצל, היומן, א', תל אביב 1960, עמ' 138.
17. שם, עמ' 185-186.
18. שם, עמ' 189.
19. שם, עמ' 192.
20. על יחסו של הינאיש כרוניקל"ה להרצל, ראה מאמרו של מרדכי נאור, הרצל ואמצעי התקשורת, קשר 3, 1988, עמ' 32-38.
21. שם, שם.
22. היומן, ב', עמ' 20.

שבהן יצאו לאור, וכולם היו בבעלות יהודים, והועסקו בהם יהודים רבים. "העורכים הנצורים נשארים בארצותיהם והם יריגשו את עצמם כבני חורין ובכי טוב; העורכים היהודים יצאו לשם, יתעשרו ויתכבדו, ישתתפו בפוליטיקה כי רק העתונאים היהודים מבינים כיום בפוליטיקה. הראיה הטובה ביותר הנני אני עצמי," הוא קובע בחוסר צניעות מופגן.

הרצל, כך מתברר, שקל בשלבים הראשונים של גיבוש תוכנית מדינת היהודים, גם להטיל הגבלות על העתונות, או כהגדרתו: "בייחוד בהתחלה נציב גבולות רחבים אבל מוצקים לדעת הקהל" זאת כדי להבטיח "שהמפעל לא צריך לסבול עקב יחידים צרי מבט ורעי לב". כל זאת, הוא מוסיף, למרות שהוא כעתונאי חרד לחופש המעמד שלו ולכבודו.²²

רמו לדרך שבה הוא מבקש להתמודד עם בעיות של אתיקה בעתונות הוא מביא במקום אחר ביומנו: "חנינה גם על החטאים המוסריים בעתונות. על הכל להתחיל בחיים חדשים. אך שם יש צורך בהגינות מלכתחילה! משפטי כבודו כמו אצל עורכי דין. חופש לעתונות, אך העתונאי צריך לשמור ככהן על כבודו והשקפתו. כך נזכה בעתונות הגונה יותר."²³ החזון של הרצל על דרכים להתמודד עם בעיות אתיות בעולם העתונות מקדים את זמנו, וחלק מן הרעיונות שהוא מעלה ב-1902 עתידים להיות מקובלים במדינות שונות רק שנים אחר כך.

עוד קודם לכן מועיד הרצל לעתוננים בארץ החדשה תפקיד במאבק נגד שימוש לרעה בסמכויות בידי פקידי הממשלה. "בראש עתון היהודים: קובלנות על שימוש לרעה ושרירות לב של הפקידים יש להגיש במעטפות עם כתובות 'קובלנה אל המנהל הכללי'."²⁴

עוצמה וכוח מאגי לעתונות

העתונות העסיקה את הרצל, בכל אשר הלך: היא ליוותה אותו כניסוק קבוע וכפרנסה מכובדת לצד פעילותו הציונית, אך בעיקר ככלי מרכזי במאמציו להביא את רעיונותיו לתודעת הציבור היהודי, ולא פחות חשוב גם למנהיגי המדינות בתקופתו. מכתביו עולה אמונה רבה בכוחה של המלה המודפסת להשפיע על מהלך הדברים כגורם תעמולתי, המסוגל לשכנע ולהביא לשינוי עמדות. לעתים נדמה שהוא מייחס כוח מאגי ממש לידיעות, כתבות ומאמרים בעתונות.

העוצמה שהוא מייחס לעתונות, אפשר שהיא חלק מתפישת עולמו של אינטלקטואל אירופי בסוף המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים. אך, כמוהו האמינו מרבית המנהיגים הציוניים בכוחו של המאמר הפובליציסטי, וביכולתו להשפיע. העתונאי הוותיק שמואל שניצר, שאף תירגם לעברית וערך את אחת המהדורות של "אלטנרלינד", מזכיר כי המדובר בתקופה בה "כל העולם עקב בהשחאות אחר האפקט העצום של מאמר הקטרוג 'אני מאשים' שהקדיש אמיל זולא למשפטי דרייפוס."²⁵ על רקע

23. היומן, ג', עמ' 82.
 24. היומן, א', עמ' 371.
 25. היומן, ב', עמ' 51.
 26. שם, ב', עמ' 225.
 27. שם, ב', עמ' 226.
 28. שם, ב', עמ' 174.
 29. שם, ב', עמ' 281.
 30. ישראל זנגוויל, הדרך לעצמאות, תל אביב 1938, עמ' 74.
 31. שם, עמ' 74-73.
 32. שם, עמ' 74.
 33. היומן, ג', עמ' 195.
 34. שם, ג', עמ' 215.
 35. שם, ג', עמ' 193.
 36. איגרות א', עמ' 24.
 37. היומן, ב', עמ' 267.
 38. שם, ב', עמ' 391.
 39. שם, ג', עמ' 17.
 40. שם, ג', עמ' 180.
 41. שם, ג', עמ' 144.
 42. שם, ג', עמ' 356.
 43. שם, ג', עמ' 225.
 44. שם, א', עמ' 335-334.
 45. דן כספי ריחאל לימור, תקשורת המונים, כרך ג', תל אביב 1996, עמ' 138. (להלן: כספי ולימור).
 46. איגרות, א', עמ' 152.
 47. תיאודור הרצל, מכתבים, תל אביב 1937, עמ' 36.
 (להלן: מכתבים, 1937).
 48. היומן, א', עמ' 395.
 49. תיאודור, הרצל, איגרות ב', ירושלים 1958, עמ' 283.
 (להלן: איגרות ב').
 50. היומן, א', עמ' 396.
 51. ראה בהרחבה: יעקב טורי, עתוניו של הרצל: בריאת 'העולם', זמנים 6, 1981, עמ' 51-67.
 52. ספר הקונגרס, עורך ל. יפה, ירושלים 1950, עמ' 117.
 53. ראה בהרחבה: שולמית לסקוב, הריב אודות אלטנוילנד, הציונות, ט"ו, תל אביב 1990, עמ' 35-54.
 54. מכתבים, 1937, עמ' 171.
 55. היומן, ב', עמ' 53.
 56. שם, ב', עמ' 59.
 57. איגרות, א', עמ' 153.
 58. תיאודור הרצל, איגרות ג', ירושלים 1957, עמ' 18. (להלן: איגרות ג').
 59. שם, ג', עמ' 28.
 60. היומן, א', עמ' 186.
 61. שם, א', עמ' 194.
 62. היומן, ב', עמ' 356-355.
 63. היומן, א', עמ' 398.
 64. כספי ולימור, חלק ג', עמ' 138.
 65. איגרות ב', עמ' 99.
 66. שם, ב', עמ' 96-95.
 67. היומן, א', עמ' 285.
 68. שם, א', עמ' 299.
 69. איגרות, א', עמ' 307.
 70. היומן, ב', עמ' 183.
 71. מכתבים, 1937, עמ' 193.
 72. היומן, ב', עמ' 69.
 73. איגרות, ג', עמ' 46.
 74. שם, א', עמ' 139.
 75. שם, א', עמ' 136.
 76. מכתבים, 1937, עמ' 96-95.
 77. שם, עמ' 97.
 78. איגרות ג', עמ' 1.
 79. היומן, ב', עמ' 309.
 80. מכתבים, 1937, עמ' 16.
 81. היומן, א', עמ' 332.
 82. מכתבים, 1937, עמ' 255.
 83. תיאודור הרצל, אלטנוילנד, תרגום רב קמחי, ירושלים 1960, עמ' 145-144.
 84. שם, עמ' 149.
 85. שם, עמ' 150-149.
 86. היומן, א', עמ' 68.
 87. שם, א', עמ' 129.
 88. שם, א', עמ' 68.
 89. שם, א', עמ' 46.
 90. שמראל שניצר, האם הפובליציסטיקה גוססת?, ספר השנה של העתונאים, תל אביב 1983, עמ' 72.
 91. שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו, תל אביב 1980, עמ' 106.